

N. IORGA

ISTORIA ROMÎNILOR

DIN

PENINSULA BALCANICĂ

(Albania, Macedonia, Epir, Tesalia, etc.)

—
Ediție românească
publicată din îndemnul
și cu cheltuiala
d-lui Matei Gherassy.
—

BUCUREȘTI

Tipografia „Cultura Neamului Românesc“

1919

AUTOR *N. Jorga*
VOL *Ist. Românilor din Pen. Balanică.*
N^o ..... ANUL *1919*

PREFAȚA

Există o chestiune latină în Peninsula Balcanică, și Occidentul latin nu poate să o uite în momentul când, pe socoteala otomanismului murind, susține revendicațiile foarte firești ale elenismului în Europa și chiar și pe bătrînul pămînt al Asiei.

Această chestiune atinge viitorul națiunii pe jumătate latină a Albanesilor și mai ales națiunea de curată proveniență latină, cu un amestec slav mult mai puțin important decît pentru frații săi de la Dunăre, a Romînilor cari locuiesc ținuturile și orașele Macedoniei și mai ales ale Albaniei și cari împoporează cu turmele lor, ca pe vremea Ilirilor și păstorilor italieni ai lui Varro, văile Pindului.

Acești coloni romani, acești emigrați ai Italiei republicane sînt acolo de două mii de ani.

Mai puțin favorisați de soartă decît Albanesii, cari au știut să păstreze totdeauna legături cu lumea latină, mulțămită ambițiilor normande și angevine și intereselor Scaunului pontifical al Romei, acești Romîni, cari poartă încă numele neuitat al strămoșilor, au fost totdeauna despărțiți de frații lor dunăreni prin valul slav al veacului al VI-a și depărtați prin același val de malul Adriaticei și închiși în șesul Tesaliei, care a devenit pentru veacuri Valahia Mare a libertății lor, pe care Imperiul bizantin a respectat-o.

Ciobani, conducători de caravane, agricultori, ei au făcut cu puțință formațiunea unui nou Stat așa-zis bulgăresc la Ohrida în veacul al X-a și dădură și elementele etnice trebuitoare celor d'întăiu State sîrbești de pe țerm. Pe urmă, cînd Latinii cuceriră Constantinopolul, ei creară acel Imperiu „vlah”, blac, — pentru a vorbi ca Villehardouin, Robert de Clary, Henri de Valenciennes și Baudoin d'Avesnes —, pe care un savant austriac, un slavist lipsit de prejudecăți, îl califică în acești termeni: „Este o Impărăție valahă înaintea de toate, care se chiamă bulgărescă pentru că frații romîni (întemeietorii săi) izbutiră să se ridice și la situațiunea de suverani ai Bulgarilor. Este deci neadmisibil să vorbești de Impărăția Asanizilor ca de un Stat bulgăresc. Dacă în felul acesta se pierde o bucată de istorie curat slavă, adevărul istoric nu face decît să cîștige. Impărăția era valahă, bulgară și romînească; dinastia, valahă¹.”

In același timp, Romîni, cu vecinii lor albanesi, permiteau creația unui despotat al Epirului care nu face decît să înlocuiască în Europa Impărăția grecească izgonită prin biruința cavalerilor Apusului, și

---

¹ *Abhandlungen aus dem Gebiete der slavischen Geschichte: Die Walachen als Begründer des zweiten bulgarischen Reiches der Aseniden*, în Dările de samă (*Sitzungsberichte*) ale Academiei din Viena, secțiunea de filosofie și istorie, XCV, pp. 18-19: „Es ist ein vorzugsweise wlachisches Reich, das sich bulgarisch nennt, weil es den walachischen Brüdern gelang sich auch zu Herrschern von Bulgarien zu erschwingen. Es ist dann doch wohl unstatthaft von dem Reiche der Aseniden als einem bulgarischen zu sprechen. Geht dadurch auch ein Stück rein slavischer Geschichte verloren, so hat damit die geschichtliche Wahrheit nur gewonnen.

Das Reich war wlachisch-bulgarisch-rumänisch, die Dynastie aber wlachisch.“

îndată. Teşalia lor ajunse, supt şefi greci, sau înru-dişi cu vechile dinastii din Constantinopol, o provincie autonomă.

Supt Turci această situaţiune privilegiată s'a păstrat. Dar, începînd cu veacul al XVII-lea, aceia dintre Romîni cari au locuit oraşele, făcînd comerţ, găsiră mijlocul de a se îmbogăţi prin relaţiuni necontenite cu ţerile din Apus, unde nu erau expuşi să fie des-naţionalisaşi de naţiuni rivale, şi mai ales de Greci. S'au descoperit raporturile lor cu Veneţia: ceva mai tîrziu hrisoave speciale li-au fost acordate în Ardeal şi Ungaria. Cei mai întreprinzători din membrii acestor „companii greceşti” au înaintat până la Pesta, Viena, Trieste şi mai departe încă.

Ei au fost cei d'întăiu cari au susţinut, chiar înaintea de 1800, acea mişcare de civilizaţie naţională care începuse la Moschopole şi alte locuri din interior. Pe urmă, Romîni din Bucureşti i-au cunoscut, la dînşii acasă sau la Constantinopol, după 1848. În sfîrşit Statul român s'a îngrijit de soarta lor, făcînd din ace! om excepţional care a fost Apostol Mărgărit delegatul său permanent în Pindul care s'a acoperit de şcoli româneşti. La un moment, în 1892, s'a putut avea chiar un Mitropolit, care n'a făcut, de alminteri, decît să treacă.

Francesi, ca Jean Piétry, abatele Faveyral, şi-au consacrat silinţile ca să popularizeze cauza Romînilor din Sud. Ea a decăzut cînd acest sprijin a lipsit. A venit ceasul cînd un concurs preţios poate să scape o naţie de aşa de glorioasă şi depărtată origine. Aceasta ar însemna să păstrăm cîteva sute de mii de oameni inteligenţi şi energici pentru latinitatea francesă şi italiană căreia i se deschide în Răsărit o nouă epocă de influenţă şi hegemonie a doua zi după cea mai grea şi mai nobilă biruinţă.

Aceste pagini, dintre care o mică parte este împrumutată unei dări de samă pe care am publicat-o în „Buletinul Institutului pentru studiul Europei sud-orientale” din București, nu pretinde să dea decît o informațiune sumară care lipsia până acum.

I.

Originea.

Românii din Pind — odinioară și din Balcani — cari poartă în istorie, ca și frații lor de la Dunăre și Carpați, numele de Vlahi, pe care li l-au dat Bizantinii, ca și Germanii, Slavii și Maghiarii, și cari se numesc pe sine, dar numai unii dintre dînșii, Aromîni sau Armîni, formează o parte desfăcută, izolată, în mare parte desnaționalisată și împiedecată, prin vicisitudini dureroase, de a forma un Stat osebit, a romanității din Orient.

Originea acestei romanități suprapuse elementului primitiv tracic și în parte iliric trebuie să fie căutată într'un lung șir de acte de infiltrațiune și colonizare care s'au petrecut în al III-lea veac înainte de Hristos, și expedițiilor împăratului Traian, care au dat, la începutul secolului al II-lea al erei creștine, teritoriului acum romanizat hotare definitive la Nord și Răsărit, în munții Daciei și în stepa răsăriteană a Sciților.

A fost întâiu lupta armatelor republicei împotriva piraților Iliriei maritime, împotriva supușilor prădalnici ai regelui Agron și ai reginei Teuta, apoi ai succesorului lor, Pleuratus. O așezare de elemente italiene a trebuit să urmeze pe marginea cucerită îm-

potriva barbarilor, cari au fost nimiciti sau aruncați în interior. Mai târziu populațiile ilire și trace au format basa și sprijinul regatului, avînd numai fața grecească, al acelei Macedonii care a îndrăznit să revendice onoarea de a represinta în contra Asiei revanșa elenică. După moartea lui Alexandru-cel-Mare și sfîrșitul «Imperiului de Orient» al său, o nouă Macedonie separatistă a răsărit, și Roma a trebuit să-i dispute litoralul balcanic vecin cu acela al Dalmației, ocupat de mai înainte și prefăcut din punct de vedere național. Șefii iliri, purtînd și titlul regal pe care toți principii din aceste regiuni, toți șefii de clan, toți usurpatorii fericiți îl vor împrumuta moștenirii regalității macedonene, a cărei amintire rămăsese așa de vie, se întîlnesc în cursul acestei opere istorice, care a dat Romanilor înnaînte de epoca împărătească, stăpînirea tuturor regiunilor apusene ale Peninsule Balcanice.

Date precise lipsesc pentru ca să se poată fixa condițiile în care a avut loc romanisarea ce a urmat izbînda definitivă a armatelor republicei. Trebuie să se admită totuși — și am indicat-o adesea — că, alături de trimiterea pe cale oficială a coloniștilor, de stabilirea soldaților cari-și isprăviseră cariera și cari contractaseră legături în țară, a fost și aportul de populație datorit inițiativei clasei rurale înseși. Într'o regiune ca Italia din această vreme, care primia de aiurea, din Sicilia, din Africa, din insulele Mediteranei răsăritene, din Egipt mijloacele sale de hrană și care prefăcea vechile cîmpii muncite de țerani liberi în ferme încredințate lucrului sclavilor sau în parcuri și grădini de plăcere în jurul vilurilor luxoase, rolul acestor țerani de veche și zdravănă rasă era cu adevărat sfîrșit. Ei nu puteau nici să se potrivească după noile condiții de viață de la țară,

nici să găsească locuri în orașe, pe care apucaseră a le năvăli intruși străini, venind de așa de departe cum este Asia semită. Nevroind să decadă, să piară de o ticăloasă moarte înceată, acești țerani trebuiră să emigreze. O parte dintre dânșii se îndreptară către Apus și dădură Provenței caracterul său lămurit roman; cealaltă parte, cea mai importantă, luă, prin pașurile Alpilor orientali, drumul care duce la Balcani și la Pind.

Au fost între dânșii ciobani, și au fost plugari. Și unii și alții au găsit pe acel nou pământ vechi locuitori, rătăciți și de o civilizație cu mult inferioară, pe cari erau în măsură să-i poată desnaționaliza, învățându-i alt graiu, dar fără să schimbe nimic din moravurile și datinile lor. Este singurul fel în care se poate lămuri dispariția așa de răpede a rasei iliro-trace, așa de întinsă, așa de bine înzestrată, care a lăsat numele triburilor sale de la malul Mării Adriatice până în fundul Asiei Mici.

S'a luat obiceiul de a se pomeni — ca să se explice în chip mai simplu, dar mult mai puțin plausibil, acest proces etnic, măsura, mărturisită de singurul text al lui Titu-Liviu — și acesta nu este fără îndoială cel mai bun dintre mărtori, — pe care a luat-o Guvernul roman, în al doilea veac înainte de Hristos, de a face să se radă șapte cetăți ale Macedoniei revoltate și să se înlocuiască locuitorii, împrăștiați, prin Romani, de această curată rasă italiană. Acesta ar fi izvorul, singurul izvor al romanității Pindului. Trebuie fără îndoială să-și înfățișeze cineva chestia în chip mai complex, să-i caute soluția, nu numai în paginile istoricilor, pe cari mișcările de populație, fără zgomoț și strălucire, nu-i interesează de loc și cari n'aveau spațiu pentru expunerea lor banală, dar și în cunoștința, căpătata

de aiurea și în alte momente ale istoriei, a acestor încete strămutări mute, ale căror efecte sînt une ori mai mari decît ale cuceririlor celor mai strălucite și ale celor mai glorioase triumfuri.

Din toate aceste evenimente a ieșit stăpînirea limbii latine vulgare, vorbită de Romani de rasă sau de noii Romani de asimilație, mult mai numeroși chiar decît cei d'întăiu, ai căror ucenici, pe deplin cîștigați, erau, de la capul Matapan sau cel puțin de la golful de Lepanto și de la cel de Arta pînă în văile Carpaților la Nord, în locurile unde trăiau populații germanice, și de la Adriatica la Morava și Vardar.

Năvălirea Slavilor a trebuit să sfărîme unitatea rasei care se formase din acest amestec și care — de oare ce graiul roman apare în Apus din veacul al VIII-lea și al IX-lea încă — începea să deie o întorsătură proprie latinei vulgare, adusă de imigrați, coloniști și veterani.

În veacul al VI-lea și al VII-lea a fost deci o scisiune între Romanii de Nord și cei de Sud, între cari intrușii slavi se intercalaseră, și nu ca să dispară ca alți barbari, ci ca să persiste, să se întindă și să prospereze.

Acești Romani din Sud sînt strămoșii Aromînilor de astăzi, al căror istoric, așa de puțin cunoscut în tăcerea izvoarelor, care nu purtau niciun interes acestor fărîme rătăcite ale unei rase ce fusese mare și puternică, este vorba să-l înfățișăm pe scurt aici.

II.

Romnii din Pind înainte de pomenirea lor în izvoare.

Lovitura slavă, aducînd nimicirea oraşelor latino-elenice care prosperau pe malul Adriaticei și făcînd să plece Albanesii într'un nou exod către Alpii din interior, de la cari și-au luat numele, a aruncat pe Romînii din Pind în Tesalia, Acarnania și Etolia și poate chiar din această epocă încă în insulele care mărgenesc țermul ca la Corfù.

A fost un fapt capital pentru soarta ulterioară a acestui element latin. El se găsia de acum înainte în situație inferioară Albanesilor, în parte romanizați și ei, precum arată numărul și valoarea vechilor cuvinte latine în limba lor actuală, cari, ei, puteau să păstreze legăturile lor cu acel Apus catolic de la care mai mult decît odată li s'a venit în ajutor, împiedecînd absorbirea lor în masa slavă, în vecinătatea greacă. Încastrați în Tesalia greacă, asupra căreia nu se întinsese niciodată influența etnică a cuceritorilor romani, Romînii din Sud au fost, nu numai despărțiți pentru totdeauna de frații de la Dunăre, dar și împiedecați de a întreține raporturi cu ținuturile din care în cea mai mare parte își trăgeau obîrșia și a căror limbă o vorbeau.

Nenorocirea cea mare istorică a lor a fost aceasta.

Și li-au trebuit silinți extraordinare ca să găsească un drum către teritorii cărora aveau conștiință că trebuie să li aparțină, dacă nu prin afirmare politică, cel puțin prin caracterul civilizației lor.

Totuși, chiar în această Tesalie, pe care o locuiau în timpul iernii ca să meargă, odată cu primăvara, să caute căsuțele lor de lemn în munții Pindului și până în Balcani chiar, Roma, cel puțin Roma papală, care se păstra după catastrofa Romei Cesarilor, nu i-a părăsit îndată și desăvârșit. Exarhul pontifical, care era episcopul de Tesalonic încă din al IV-lea și al V-lea veac, reținea teritoriile romane ale Tesaliei în dependența Bisericii Apusului. A fost chiar, în epoca lui Iustinian, o clipă în care Papa s'a simțit îndatorat să exercite el însuși autoritatea sa, și-l vedem combătînd în 531 încercările ambițiunii năvălitoare a Scaunului constantinopolitan asupra arhiepiscopului Larisei tesaliene¹. Dacă mai târziu Iustiniana Prima, lângă Uschiub, a devenit centrul religios al regiunii ilirice, Tesalonicul a recîștigat și el o parte din vechea lui situație stăpînitoare.

Această situație a ținut atîta vreme cît s'a exercitat o înrîurire bizantină asupra Italiei cucerite de legiunile lui Iustinian și până în veacul al VII-lea, cînd marea ceartă în jurul închinării la icoane a săpat o prăpastie între Biserica Răsăritului și aceia a Apusului.

Romîni de Miazăzi aparțin de acum înnainte Grecilor din Constantinopol, pe cînd Albanesii păstrează încă o poartă deschisă spre Occidentul care trebuia să garanteze libertățile lor și să li dea noi impulsuri de civilizație latină.

¹ Georg Pfeilschifter, *Die Balkanfrage in der Kirchengeschichte*, Feiburg in Breisgau, 1913.

Atîta vreme cît Bizantinii avură stăpînirea asigurată a regiunii ocupate de rasa românească, aceasta nu e pomenită în cronică, și, de oare ce documentele administrative ale Imperiului au fost distruse, tăcerea în ceia ce-i privește este absolută.

Altfel a fost cînd, cîtăva vreme după ce Țaratul bulgar de Preslav a fost nimicit, la sfîrșitul veacului al X-lea, un nou Stat, așa-zis bulgar, s'a format spontan în jurul lacului de Ohrida, întinzîndu-și acțiunea sa prădătoare și devastatoare pînă foarte departe în Sud și Răsărit, pînă în Tesalia și Tracia. În capul rebelilor acestora se găseau fiii unui boier bulgar cu numele de Sișman, cari purtau nume luate din Vechiul Testament, — ca Patarenii cari s'au păstrat pînă foarte tîrziu în Bosnia și ca păstorii romîni mocani din Ardeal, precum și ca Secuții, vecinii lor în epoca modernă și în zilele noastre chiar. Două veacuri mai tîrziu, un călător evreu, un rabin din Tudela, Veniamin, care a străbătut Tesalia, va constata că Valahii, cari l-au speriat prin cutezanța lor de drumari și hoți în munți, au obiceiul să întrebuițeze nume împrumutate din Biblia ebraică. Pe de altă parte, învingătorul celor din urmă Țari bulgari, Împăratul bizantin Vasile al II-lea, supusese noului Scaun de Ohrida pe toți Romîni trăind în hotarele vechii Bulgarii, între alții pe aceia a căror energie și vitejie susținuseră pe rebelul Samuil, devenit el însuși Țar, în încercarea lui de a învia Imperiul bizantin al Slavilor, opus Imperiului bizantin al Grecilor. În sfîrșit cronicarul bizantin Cedren atribuie omorul unuia dintre frații și coregenții lui Samuil, David, unor Βλάχοι ὄδοιται, ceia nu înseamnă niște hoți de drumuri mari valahi, ci niște *conducători de caravane* aparținînd acestui neam.

Aceasta s'a întîmplat la «Stejarii frumoși», Καλαὶ δρυς-

Romînii din Pind numesc pînă astăzi localitățile locuințelor lor după aspectul lor natural — între Castoria și Prespa¹.

În acest moment, alte izvoare de asemenea ni înfățișează pe acești Romîni, nu numai în această calitate, dar și ca trăind în sate care alcătuiesc o provincie ce li aparține în deosebi.

---

¹ II, p. 435.

III.

Marea Valahie tesaliană.

Intr'un ciudat tratat, care cuprinde lămuriri asupra vieții administrative și militare în provincia Tesaliei în veacul al XI-lea, un vechiu militar, înrudit cu strategul, de origine armenească, Kekaumenos, vorbește de un șef român purtând numele caracteristic de Nicolifă, care fusese întâiu, supt Împăratul Vasile, domestic al gardelor, al *excubitorilor*, la Bizanț, ca să fie pe urmă înlăturat în folosul unui Franc de obârșie regală, și numit în schimb «duce al Vlahilor Eladei». Și acest termen însemnează teritoriile, odinioară grecești, ale Tesaliei, Etoliei și Acarnaniei, unde se sălășluiseră Romîni și care ajunseseră prin urmare Vlahia lor, Βλαχία, «Valahia Mare» a lor, față de o Valahie Superioară, de o Valahie Mică, de o Valahie Veche, ale căror nume sînt păstrate de izvoare sau de tradițiune ¹.

Acești «Valahi», acești Romîni se bucurau deci de o situație privilegiată, care nu era aceea a unui teritoriu, ci aceea a unei națiuni întregi, și nu se mai întîlnește un caz ca acesta în Imperiul lui Vasile al II-lea, care cuprinde un așa de mare număr de națiuni.

---

¹ Cf. G. Murnu, *Istoria Romînilor din Pind, Valahia Mare (980-1259)*, București 1913.

Dar această situație nu se poate explica decît într'un singur fel: prin *colonisarea oficială de Imperiu*.

Dacă Românii ar fi avut totdeauna această Tesalie, ar fi trăit în aceleași condițiuni ca și locuitorii de orice fel al acestor părți; ca să aibă un șef numai pentru obștea lor națională, a trebuit ca ei să fi venit pentru a se așeza în massă spre folosul acestui Imperiu, care li recunoștea deci drepturi așa de întinse.

Dar singura explicație este că ei s'au coborît din Nord spre Adriatică, din Albania, *unde unii dintre dînșii au rămas până în zilele noastre, în vecinătatea imediată a Durazzului, precum și în Epir, unde între Ianina, Mețovo, Grebena și muntele Gramos ei formează încă majoritatea populației, și pe cele două povîrnișuri ale Pindului, de la muntele Gramos până la Agrafa*¹. Și aceasta nu s'a putut întîmpla decît în momentul invasiunii Slavilor, căci acești Romîni păstrează atunci teritoriul rămas supt autoritatea Împăratului. S'a observat cu dreptate că această migrațiune din teritoriul slav în teritoriul grec este dovedită prin numele chiar de «Vlahi», dat de Bizanțini Romînilor².

Nepotul lui Kekaumenos înfățișează pe Valahi ca locuind mai ales această Eladă căreia ajunseră să-i deie pentru veacuri numele lor, *și în parte și Epirul, și Macedonia*, — ceia ce coincide cu ce putem scoate și din situația actuală a locuințelor lor³. Unii dintre dînșii formează regiuni de origine și administrație comună: este în Tesalia ca și în Țara-Românească

¹ Comunicație a d-lui Berati, fost secretar al Guvernului și Senatului Albaniei. Cf. C. Burileanu, *I. Romeni d'Albania*, Roma 1912.

² Murnu, *o. c.*, p. 25.

³ *Cecaumeni Strategicon*, ed. Wassiliewsky și Jernstedt. ed. Universității din Petersburg, 1893, p. 95.

și Moldova de odinioară un Cîmpulung. Ei stau în sate, în capul cărora se găsesc șefi aleși, cari pot fi asimilați cu *juzii*, adică «judecătorii» (*iudices*), cari se găsesc pe Dunăre și în Carpați poate chiar din vremea Visigotului Atanaric, care era și el «jude». Intre dînșii este pomenit un Berivoiu (Βερίβοος) și un Sthlabetas Karmelakes (Slavotă). Singura lor îndatorire față de Imperiu era să plătească dijma turmelor și, cu prilejul unei căsătorii în familia împărătească și de bună samă și în alte ocazii solemne, să trimeată daruri în natură.

Ei sînt și războinici, dar felul lor de a lupta, în cete ușoare, n'are nimic comun cu acel al legiunilor. Credința lor față de Cesar, supunerea lor față de funcționarii lui sînt mai mult decît îndoielnice, și, în dată ce li se pare că se ating privilegiile lor, se răscoală. Acest fenomen este așa de obișnuit, încît poartă un nume deosebit în terminologia oficială bizantină: *μολτοσ*, termen care pare să vie din latinescul *tumultus*.

Capul suprem este numit în limba lor însăși *celnic*. Cuvîntul este de origine slavă, însemnînd căpetenie de războiu, și el corespunde cu numirea oficială de duce. La Dunăre și în Carpați, ca și la Sîrbii și Slavii din Panonia, ale căror organizații au fost copiate de Maghiari, se zice: Voevod. Nicoliță sau Niculiță¹ este tipul «celnicului»: trecînd rînd pe rînd din partidul Împăratului la cel al Țarului revoltat: făcînd să fie iertat totdeauna de Suveranul legiuit și păstrînd chiar după ce el a fost înlocuit printr'un străin care se înrudiese cu familia sa, acest Kekaumenos armenesc, viața și bunurile sale, domeniile întinse care făceau însemnătatea lui.

În aceiași vreme Valahi din această Tesalie înna-

¹ Cf. satul Niculițel în Dobrogea.

intează către Răsărit, pe pământul care aparține mai târziu călugărilor de la Muntele Athos: sînt ciobanii cari vînd brînză lor «vlahă»; femeile și fetele lor vin să tulbure exercițiile de ascasă ale monahilor; mănăstirea cercă să facă dîintr'înșii șerbii săi, «dulopareci»¹.

Istoria răscoalei lui Samuil înfățișează de cele mai adese ori—ba mai totdeauna — priveliștea unei guerrilla vlahă, și albanesă de asemeni. În cursul conflictelor neîncetate, cronicile bizantine ne fac să vedem un alt Niculiță, *către Seres, deci în Macedonia răsăriteană*; apoi personajii care se chiamă Nestoriță, Iliță, Zariță (Sariță, de la Săru) și chiar, la Diavoli, în aceste Ținuturi ale Macedoniei, un Litovoiu, al cărui nume este și acela al unuia dintre cei d'întăiu Voevozi-Domni ai Romînilor din Oltenia, în Carpații Jiului, la sfîrșitul veacului al XIII-lea. Samuil se îndreptă împotriva Tesaliei înseși și ajunsese să iea în stăpînire orașul Larisa. Cu o femeie de acolo el a avut un fiu, Gavril Rhomanos, care încercă mai târziu să-și aroge și el un rol «imperial». Și fiul acestui Gavril se chiamă Deleanos, Deleanu în românește, atunci cînd un fiu al lui Aron, fratele lui Samuil, purta numele, care și el are o desinență românească, de Alusianos².

Îndată aceste mișcări au fost oprite. Actele de guerrilla încetară; autoritatea bizantină se întoarse în locurile pe care trebuise să le cedeze rebelilor; dar de-

¹ Iorga, *Muntele Athos și țerile românești* (după Philipp Mayer, *Die Haupturkunden für die Geschichte der Athos-kloster*, Lipsca 1884), în „Analele Academiei Romîne“ pe 1914, pp. 449-50, și în „Bulletin de la section historique de l'Académie Roumaine“, II, pp. 149-50.

² Vezi *Notele unui istoric cu privire la evenimentele din Balcani*, în „Anale“, anul 1913 și în „Bulletin de la section historique de l'Académie Roumaine“, I, pp. 74-8.

prinderea se căpătase, impulsivitatea fusese dată. În-
dată o altă formațiune, cu caracter slav răsărit pe
malul Adriaticii: Serbia dioclețiană, avînd în fruntea
ei șefi a căror situațiune și titlu: conți, cnezi, co-
respund perfect cu acelea ale juzilor, Voevozilor, Dom-
nilor romîni în Balcani, ca și în Carpați. Astfel a fost
caracterul unui Michailas (în românește Mihăilă), al
unui Constantin-Bodin, care se făcea a fi numit
«Țarul Petru»; am semnalat și aiurea prezența între
sfetnicii săi a unui Petrilo (în românește Petrilă). Ne
vom mărgeni să semnalăm unele asemănări bătătoare
la ochi, mai ales a doua zi după participarea așa de
largă a Romînilor la răscoala din Ohrida, fără să pre-
tindem a fixa un caracter național neslav acestor
căpetenii ale noii alcătuirii slave la Adriatică.

Acești șefi au legături de alianță cu barbarii tura-
nieni cari ocupă malul drept al Dunării și domină
o altă populație românească: Pecenegii. Dar acum,
în ajunul cruciatelor, o nouă eră se deschide supt cei
d'întăiu regi ai celor două Sicilii. Trupele lor se în-
dreaptă către Durazzo ca să urmeze Via Egnatia
în direcția Constantinopolului. Cavalerii îndrăzneți ai
Apusului străbat către Avlona (Valona) și către Ka-
nina; ei înaintează în Epir până la Ianina, atîng
Meglena, atunci cînd, pe de altă parte, ei se înfățișează
în părțile Ohridei și Uschiubului. Își au cartierele de
iarnă la Larisa și Tricala. Trec printr'un «sat romă-
nesc», un χωρίον βλαχικόν¹ cu numele de Ezaban
(Ἐζεβάν), pomenit și în cronica bogată a Anei Com-
nena.

După cea d'întăiu cruciată a fost în acești munți
din partea apuseană a Balcanilor o răscoală a Ma-

¹ *Ibid.*, ed. rom., p. 134.

niheenilor, în spre Beliatova, susținută de «Sciți» pecenegi. Ni amintim de numele biblice ale lui Samuil, ale fraților și supușilor lui.

În 1201, în sfârșit, un Valah va sprijini revolta ofițerului bizantin Manuil Kamytzes în Tesalia¹.

Aceste revolte n'au reușit, dar Valahii au rămas un element militar în serviciul Bizantinilor, pe cari-i combătuseră până atunci. Îi vezi, pe acești «Valahi cari duc viața păstorească», luptându-se în armatele imperiale, împotriva Pecenegilor ca și, altă dată, împotriva Saracinilor din Sicilia. Ei păstrează un caracter special — ca și acela al acestor barbari ei înșii pe vremea primei cruciate —, garantat de convenții. Este ceasul chiar când îi întâlnește rabinul Veniamin din Tudela, care constată că «nimeni nu poate să-i înfrunte într'o luptă și niciun rege să-i învingă».

---

¹ Choniates, pp. 708-9.

IV.

Românii din Pind întemeietori de Stat (1186).

Puțin după aceea, acești Români din Tesalia, ai căror înnaintași susținuseră Țaratul de revanșă din Ohrida, întemeiază ei înșii, și fără niciun concurs din partea Bulgarilor autentici, acest al treilea Țarat, care s'a stabilit mai târziu în Tîrnova Balcanilor.

Căci e vorba într'adevăr de o mișcare a acestor Tesalioți din «Marea Vlahie». La Tyrnavos a izbucnit, după cronicarii greci, revolta «celnicilor» Petru și Asen, ai căror conaționali fuseseră păgubiți, în contra datinelor de veacuri, de dregătorii Impăratului Isac Anghelul, cari ceruseră dăjdiile grele pentru nunta stăpînului lor, mișcarea, zic, a acestor șefi și soldați, cari fuseseră ei înșii jigniți în chip crud. Dar această Tîrnovă nu este fără îndoiala cea din Bulgaria, care n'a fost poate întemeiată decît mai târziu, după numele unui oraș anonim, ci Tyrnavos din Tesalia. Cînd se cunosc, și în chip așa de precis, prin mărturii așa de numeroase, de un caracter de autenticitate desăvîrșit, regiunile locuite de Valahi, se poate întreba cineva ce ar fi mers să caute în muntele Em acești doi frați meniți să fie întemeietorii unui Imperiu ce era să țină aproape două veacuri. Și, de oare ce este vorba de o biserică a sfîntului Dumitru, de mi-

nunile îndeplinite de acest sfânt, care îndemna la răscoală pe credincioșii săi, nu trebuie să se uite că rămășițele sfântului erau păstrate, într'o biserică faimoasă prin minuni de tot felul, la Salonic¹.

Dacă, îndată după marele succes care îngrozi pe Bizantinii acestui nou «multos» valah, Statul care a rezultat a fost bulgăresc, pretinzând să continue tradiția Țaratului de două ori distrus, la Preslav și la Ohrida, fără a mai vorbi de revoltele ulterioare, aceasta trebuie să se atribuie cărturarilor slavi, călugărilor din Bulgaria occidentală de odinioară, cari păstrau cu credință amintirea unui trecut glorios pentru seminția lor, pe care ei credeau, nu fără dreptate, că-l pot face să învie cu ajutorul altor neamuri, de data aceasta a Romînilor singuri².

Dar, precum o arată mărturia, de atâtea ori repetată, a lui Villehardouin, cronicarul cruciatei a IV-a, și a lui Henri de Valenciennes, continuatorul său, războinicii au fost, înainte ca și după întemeierea noului regim politic, «Vlahii» (Blaques), cu cari se amestecau mai adese ori Cumanii de dincolo de Dunăre — Turanienii stăpînitori și Romîni supuși ai acestor barbari — mai mult decît Bulgarii sau «Bougres». Acela care, nemulțămindu-se cu titlul de rege, pe care Petru el însuși îl ceruse de la Împăratul Frederic, cu prilejul trecerii acestuia prin Balcani, ambiționa coroana împărătească și înțelegea să aibă deci un Patriarh lîngă dînsul — acel Vasilie care a fost poate marele inspirator al politicei «bulgărești» a acestor șefi de revoltă biruitori —, Ioniță, al treilea

¹ Cel mult se poate admite că soldații vlahi îndeplineau în acel moment o misiune militară în Em contra Cumanilor Dunării. Isac locuise, fiind fugar, spune Robert de Clary, „Valahia“.

² Vezi *Notele unui istoric*, I. c., p. 140 și urm.

dintre frații întemeietori, este privit de seneșalul de Champagne, de istoricul războiului sfânt, ca un «rege al *Blakiei* și al *Bulgariei*» (*Bougrie*): «și acel Ioniță era un «Vlah» care se răsculase împotriva fratelui și unchiului său» («et cil Johanis si ère uns Blaqui qui ère revelez contre son frère et contre son oncle»). Aiurea Ioniță este înfățișat de multe ori ca «regele *Vlahiei*» («le roi de *Blaquie*») fără vre-un alt titlu, dar niciodată ca «rege al *Bulgariei*» («roi de *Bougrie*») ori chiar «al *Bulgariei* și al *Vlahiei*» («de *Bougrie* et de *Blakie*»). Războinicii săi sînt *Vlahi* și *Bulgari* («*Blas* et *Bougres*»), afară de «14.000 de *Cumani* nebotezați» («quatorze mil *Cumains*, qui ne estoient mie baptizié»). În povestirea luptei celei mari de la *Adrianopol*, se vede cum «*Cumanii* s'au oprit, și *Valahii*, și *Grecii*»; și «*Cumanii* și *Valahii* începură din nou să se retragă». («*Li Comain* s'arestèrent, et li *Blac*, et li *Grieu*. Et li *Comain* et li *Blac* se recommencièrent à retraire»).

De oare ce *Villehardouin* a rămas în această «*România*» bizantină, fiind unul din marii feudatari ai imperiului latin de *Constantinopol*, trebuie să se admită neapărat că el cunoștea înțelesul terminilor pe cari-i întrebuița, și, cînd zice de vre-o zece ori «*Rege al Valahiei*» («roi de *Blakie*»), el se gîndește vădit la provincia cu acest nume, al cărui posesor era Ioniță înaintea de a fi regele și Țarul pe care-l știm. Aceasta ar explica și îndărătnicia cu care el a prelungit acel atac împotriva *Salonicului*, pe care n'avu vreme să-l isprăvească. *Robert de Clary*, alt istoric al cruciatei cunoaște numai pe «*Ioan Vlahul*» («*Jehans li Blakis*», «*Johans li Blaks*») și țara sa, a *Vlahiei* («*terre de Blakie*») ¹, și *Henri de Valenciennes* pomenește cel d'in-

¹ Hopf., *Chroniques gréco-romaines*, Berlin 1875, pp.13, 51, 84.

tăiu, vorbind de ambiția altui șef al Vlahilor, o «Vlahie Mare» («Blaquie la grant») ¹.

Choniates, care vorbește și de o limbă a Vlahilor (Βλάχων φωνή), pomenește alți șefi ai acestui Stat ale cărui baze erau cu totul deosebite de tradiția politică pe care o invocă. Se întâlnește un Litovoiu, un Nicolae Litovoiu, stabilit la Melenic în Macedonia, un Sișman, care este calificat de «Vlah»; Seres are drept comandant pe un Dragotă ²; numele lui Chrysos, care stăpânește de pe culmea stîncii sale de la Prosakon-Prosec o parte din Macedonia, n'are nimic grecesc; forma elenică acopere numele valah de Hirsu.

Aceasta ajunge pentru a se lămuri pe deplin obârșia acestei dinastii a Asenizilor. Cît despre titlul de «rege al Bulgarilor și Vlahilor» pe care Curia romană îl dă lui Ioniță și amintirea romană care s'a amestecat în scrisorile Papei către acest puternic stăpînitor pe care trebuia să-l cîștige cu orice preț, nu trebuie să se vadă în aceasta decît o măgulire și mai ales un chip de a eluda calificația împărătească pe care o ambiționa acest parvenit și pe care, chiar înainte de a fi voit să cruțe sensibilitatea Împăraților latini din Bizanț, poftit de barbari, Roma nu credea că are dreptul să i-l acorde ³.

Însemnătatea elementului valah în Peninsula Balcanică este dovedită și prin mărturia problematicului Ansbert, în a sa «Istorie a expediției Împăratului Frederic» ⁴, a acelei expediții care coincide cu răs-

¹ În urma lui Villehardouin, ediția Natalis de Wally, pp. 306, 308.

² *Notele unui istoric*, pp. 139-40.

³ *Ibid.*, pp. 141-2 și a noastră *Geschichte des rumänischen Volkes*, I, p. 124 și urm.

⁴ *Ystoria de expeditione Friderici Imperatoris, edita a quodam austriense clerico qui eidem interfuit, nomine Ansbertus*, în „Fontes rerum austriacarum“.

coala celor trei frați. Cruciații găsesc în calea lor, îndată ce au trecut de hotarele Ungariei, «păcătoși de Greci (*Greculi*) Bulgari, Sirbi și Valahi (*Vlacos*), pe jumătate barbari», înarmați cu săgeți otrăvite, cari căutau să fure caii armatei. Uniți cu Sirbii lui Nemanja pentru ca să combată pe Bizantini, se găsesc în armă acest Petru și acest Asen, frați, și izvorul contemporan spune: «Calopetru Valahul și fratele său Asen, cu supușii lor valahi» (*Kalopetrus Flachus et frater ejus Crassianus*¹ *cum subditis flachis*). «Grecii și Valahii» cari dau tîrcoalele lagărului sînt totuși soldați ai împăratului.

Avîntul pe care l-a luat puterea Asenizilor — nepotul celor trei întemeietori ai împărăției, Ioan Asen, care petrecuse tinereța sa pe pămînt românesc dincoace de Dunăre a stăpînit de la Durazzo pînă la porțile Constantinopolului — a fost totuși puțin prielnic Tesaliei, ale cărei forțe naționale au fost întrebuințate aiurea, pentru alte scopuri, care s'au stors pentru a îndeplini programul împărătesc al rîvnitorilor vechiului Țarat.

---

¹ *Kyr Assianus*.

Despotatul Epirului și al Valahiei Mari.

Tesalia continuă totuși să fie «Valahia», «Marea Valahie», termen care se întâlnește și în Pachymere, cronicarul Paleologilor restabiliți în Constantinopol, la începutul veacului al XIV-lea. Dar venise vremea când, cu vecinii lor albanesi, Români rămași în Epir puteau să se manifeste și ca sprijinitorii altui Stat.

Latinii, câștigînd Capitala venerabilă a Imperiului bizantin, provocară plecarea descendenților vechilor familii care domniseră acolo. Pe cînd alții creau centre de împotrîvire la Trapezunt și în Niceia, un Michaelitzes, din seminția Anghelilor și a familiei Duca, se stabilia, ca unul care luase în căsătorie pe fiica unui domn local, albanes sau român, în Epir (1204-1214), din care nici rivalii greci, nici usurpatorii latini, nici năvălitorii bulgari nu-l putură scoate, și pe urmașul său Teodor, nici atît, pînă la acea bătălie de la Clocotnița (1234), pe care el a pierdut-o contra lui Ioan Asen. Mihail găsi, ca și Țării din Ohrida și principii sîrbești din Diocleia, sprijinul cel mai devotat în vechea rasă indigenă, albanesă și vlahă. Cu concursul lor, al doilea «despot al regiunilor apusene» a putut să se facă a fi încoronat Împărat la Salonic.

Printre posesiunile sale, Gheorghe Acropolitul pomeneste, după Seres, Pelagonia, Prilep, Elbasan, toată

Marea Valahie. Țara aceasta căzuse, la marea pradă a Imperiului bizantin, în partea marchisului Bonifaciu de Montferrat, ajuns rege al Salonicului; dar el nu izbutise s'o ocupe întreagă de și șesul Larisei îi aparținea¹. Se pare chiar că un German, Berthold de Katzenellenbogen, a avut o feudă tesaliană în părțile Veleștinului².

Vlahii au trăit supt acești despoți, cari n'ar fi putut domni fără concursul lor, într'o autonomie perfectă, care corespundea cu tradițiunea lor națională și locală: în 1238, după marea înfringere și căderea în robie a lui Teodor, al doilea Mihail, care, lichidînd o parte din domeniul albanes, cu Croia, s'a întins în părțile Vodenei din Macedonia și și-a fixat reședința la Larisa, li-a acordat scutirea de imposite³. Era vorba, într'adevăr, să fie ciștigați și contra Bulgarilor, al căror Țar Ioan Asen ocupase pentru o clipă moștenirea lui Teodor, prizonierul său, ca și contra lui Ioan, fiul bastard al lui Teodor, care, luînd calea Mării, se înfățișează în această Mare Valahie ca succesori al tatălui său, ocupînd cele două Capitale ale țerii⁴. Un alt concurent era Manuil, fratele lui Teodor, care a avut partea răsăriteană a provinciei, mulțămită spi-jinului Niceenilor.

Mihail al II-lea, a cărui stăpînire agitată, de ambițios totdeauna preocupat de planuri noi, nu s'a sfîrșit decît la 1271, a întrebuintat adesea în războaiele

¹ Choniates, p. 841.

² Hopf, *Griechenland*, I, p. 210. Cf. Murnu, *o. c.*, pp. 163-4.

³ Murnu, după lucrarea grecească a lui Rhomanos, p. 18, nota 3.

⁴ *Notele unui istoric*; Gheorghe Acropolitul, pp. 83-89, și William Miller, *The Latins in the Levant*, Londra 1903, pp. 131-133. Privitor la luptele lui Ioan contra Bizantinilor, *ibid.*, p. 133 și urm.

sale, în afară de Valahi izolați, ca Borilă Lungul, pe acei Romîni din Tesalia pe cari cronicile grecești contemporane-i numesc «Megalovlahiți», după Marea lor Vlahie. Fiul său bastard, Ioan, luase în căsătorie pe fata șefului lor, care e numit în izvoarele bizantine Taronas, și care a trebuit să fie el însuși un Romîn¹. În zădar Paleologii întorși la Constantinopol, încercară, mai târziu, să așeze în Valahia pe Teodor, fiul Împăratului Andronic al II-lea, care trebuia să ieie în căsătorie pe fata ducelui catalan, stăpînitor în Atena. Însurat cu Irina, fiica din flori a aceluiași Andronic, Ioan a păstrat, ca moștenitor al lui Taronas, provincia sa până ce a fost ucis de fiul contelui latin din Cefalonia, nepotul său însuși, care era încă de mai înainte domn, în Acarnania și Etolia, al «Vlahiei Mici». La moartea tatălui său, Ioan întinsese hotarele stăpînirilor sale. Fiica sa luase în căsătorie un prinț sîrb.

O mare parte dintre Romîni rămăseseră supt sceptrul lui Nichifor, alt fiu al lui Mihail al II-lea și urmașul său în Epir. Cum Nichifor măritase pe fiica sa Thamar cu Filip de Tarent, fiul regelui Carol al II-lea de Neapole, Valahia se găsi între teritoriile care fură asigurate printr'o donațiune a tatălui său acestui prinț, ajuns despot al Romaniei. Filip trimese un episcop latin la Lepanto, silind pe Mitropolitul ortodox să se așeze la Ianina. Dar moștenirea Angheților din Epir trecu la ducesa Ana, regentă în numele fiului ei Toma (până la 1296); pe cînd în Lepantó, devenit Capitala despotatului inferior, Constantin și Ioan (până la 1318) urmară celui d'întăiu Ioan, — Ioan al II-lea avînd ca tutor pe ducele de Atena, Guy de la

¹ Βοριλας Λόγγος (ca nume de localitate); Gheorge Acropolitul, pp. 179-80.

Roche, care a numit un mareșal al Valahiei și doi înalți dregători francesi. Dacă Toma se intitula «Mare despot al Romaniei, principe al Valahiei, duce al Vagenetiei, senior al castelului de Ianina», Ioan al II-lea din Lepanto era «duce și sebastocrator al Marii Valahii¹».

Paleologii din Constantinopol nu vor ajunge să se stabilească în Epir, printr'o cesiune de bună voie, decît în 1337-1338 și mai ales după ce Nichifor, fiul lui Ioan Orsini, va fi ucis de Albanesi pe malul rîului Achelous, în marea bătălie din 1359. În Tesalia, după stăpînirea sebastocratorului și despotului Gavril Ștefan, un prinț, Ioan Anghelul, va fi așezat de Împăratul Ion al VI-lea Cantacuzino, ca «senior al Valahiei» tesaliene, pe care o administră timp de mai mulți ani, de și Sîrbii pătrunseseră în țară.

Să urmărim mai de aproape aceste fapte interesante.

În ultimul timp al dominației bizantine, elementul grecesc se întărise în Epir, mai ales mulțămită sprijinului regentei Ana, a cărei înrîurire și al cărei prestigiu erau așa de mari, încît soțul ei, acel Orsini trecut la ortodoxie, ctitorul bisericii Maicii Domnului la Arta, patronul unei parafrase din Iliada, se intitula «Comnen, Angelodukas, soț al Împărătesei Ana»². Prezența trecătoare a cavalerilor ducelui de Atena, Gautier de Brienne, la Bodonița, în Tesalia, și la Arta chiar (1332),

¹ Gregoras, I, pp. 237-241, 249; Pachymere, I, p. 83. Cf. Murnu, loc. cit., p. 198-19. Un Taronitopulo, duce de Uschiub, către 1100; în Thálloczy, Jireček și Sufflay, *Acta et diplomata res Albaniae mediae aetatis illustrantia*, I, Viena 1913, p. 74.

² Hopf, *o. c.*, I, col. 429 (după D. Maurophrydes, Ἐκλογὴ μνημείων τῆς νεωτέρας ἑλληνικῆς γλώσσης).

nu aduse decît un omagiu nominal din partea despotului Ioan față de regele Robert de Neapole¹. Dar la Lepanto s'au mai menținut cîtăva vreme aceiași Napoletani, și Durazzo aparține în cei d'intăiu ani ai veacului al XIV-lea lui Ioan de Gravina, alt Italian în relațiuni cu regalitatea angevină, și, pe urmă, fiului sau, Carol (1348)².

În 1333, la moartea acestui Ștefan fiul lui Gavril, poate un Anghelos el însuși³, stăpîn temporar al Tesaliei, dregătorul care represinta pe Cesarul bizantin la Salonic încercă o restaurare a dominației împărătești directe în acest șes tesalian unde apucase a se așeza, la Stagoi, Tricala, Elasona, Ioan Orsini din Epir. Tînărul Împărat Andronic izbuti să facă a i se presta jurămînt de triburile valahe care apar în aceeașă clipă pe scena istoriei: Bua, Malacasii, Mesariții. O întoarcere ofensivă a lui Ioan fu oprită de moartea sa înaintea de vreme. Princesesa bizantină care-i dădu otrava putea să îndeplinească acum misiunea ei. Ea restituî Epirul familiei sale⁴. În zădar fiul său Nichifor merse să caute sprijin la Patras, lîngă Ecaterina, princesă de Ahaja, care continuă să poarte titlul zădarnic al Împăraților latini de Constantinopol. O expediție a lui Ludovic de Tarent, fiul Ecaterinei, în Albania, n'avu rezultat trainic. Fiica sa Ioana pierdu moștenirea unui tată decapitat de regele Ungariei în 1368⁵.

Totuși locuitorii, Albanesi, Romîni și Greci, regretau

¹ *Ibid.*, pp. 429-30.

² *Ibid.*, col. 440.

³ Jireček, *Geschichte der Serben*, I, p. 335.

⁴ Cantacuzino și Nichifor Gregoras, la acea dată; cf. Miller, *o. c.*, p. 269 și urm.

⁵ *loc. cit.*, col. 442-3. Hopf,

pe vechii lor dinasti, în Epir ca și în Tesalia; ei primiră cu aclamații pe tânărul Nichifor, întors cu sprijinul Împărătesei latine în posesiunile sale la 1338. Ioan Anghelul, fost senior de Castoria¹, colaboră cu guvernatorul din Salonic ca să readucă vechea ordine de lucruri, care era un regim de largă autonomie locală, supt prinți fără putere și fără ambiție. Arta n'a fost luată decît cu greutate. Nichifor trebui să se supuie, totuși, în 1339-1340, luînd în căsătorie pe fiica Împăratului Ioan al VI-lea Cantacuzino, și Ioan Anghelul luă locul său în Epir ca și în Tesalia².

El păstra această din urmă țară ca vasal, mai curînd cu numele, al Împărătesei Ana. Catalanii trebuiră să părăsească locurile pe care le rețineau încă în această țară: intrigile Anei nu-și atinseră ținta³. Această nouă seniorie autonomă a Marii Valahii a ținut până în 1349. Ioan adăposti în provincia sa pe Manuil, fiul bastard al lui Cantacuzino. Cronica, contemporană, a lui Ramon Muntaner, istoricul tovarășilor săi, membrii Companiei Catalane, vorbește de acel «Langlo», care era «senior de la Blaquia», care «Blaquia» era «cea mai tare țară din lume»⁴. «Feuda Valahilor» («le fié des Valaques»), precum și «Valahia Mare» («Blaquie la Grant»), apar și în cronica rimată francesă a lucturilor din Moreia, *Le livr ede la conqueste*⁵.

Între vechile sale titluri, Ștefan Dușan, «Împăratul» rasei sale, poartă pe acel de «despot de Arta și conte al Valahiei». El se înfățișase încă de la 1349 ca ur-

¹ *Ibid.*, col. 429.

² *Ibid.* col. 443. Cantacuzino dă însuși textul numirii sale: cartea a III-a, capitolul 53.

³ *Ibid.*, col. 444.

⁴ Capitolul CCXL.

⁵ Ed. Buchon, I, p. 252.

mașul cel mai indicat al lui Ioan Anghelul. Generalul său Preliub ocupă fără rezistență — și de bună samă cu învoirea locuitorilor — toată Tesalia, pe care izbuti să o apere împotriva unei încercări de recuperare din partea lui Cantacuzino : Capitala sa era Iannina¹. Un «fiu al lui Borilă» se găsea de asemenea între dregătorii noului Țar slav². O fiică a «Împărătesei» Ana, care era acum soția prințului bulgar Ioan Asen și cîrmuia Avlona și Canina, nădăjduind că ar putea să cîștige părțile de sus ale Epirului, luă în căsătorie pe Simion, fratele lui Dușan, care avu în partea sa Mica Valahie etoliană și acarnaniană. O umbră de legitimitate se păstra astfel în aceste regiuni, Simion fiind, de altminteri, fiul unei Paleologe și, în numele legitimității celei mai autentice, Nichifor reveni, ca să cadă, din 1358, supt lovitura Albanesilor revoltați.

Încă de la sfîrșitul anului 1355, Ștefan Dușan, «Împăratul» slav, moare ; ocupat neconținut de cearta sa cu Ioan Cantacuzino, el n'avuse vreme să consolideze posesiunile sale. Simion păstră deci Tesalia mai mult în numele mamei sale, Tomaida, fiica Anei. În 1366 el dădea diplome în limba grecească, după obiceiul bizantin, ca «Împărat», dar mai ales ca «senior al Albaniei întregi» și ca «moștenitor al Valahiei». El rezida la Tricala³.

Ca și Bulgarul din Avlona, socrul său, Ștefan era un adevărat prinț grec, iubind tot ceia ce-i amintea

¹ Cronica lui Comnen și Proklos (în *Glasnicul* din Belgrad, anul 1862) zice : Preliub, ὁ τῆς Βλαχίας εἰληφῶν ἀρχὴν. Cf. Cronica Epirului, în Pouqueville, V, pp. 213-4.

² Hopf, *o. c.*, col. 446.

³ Cf. Nicolae A. Veis, Σερβικὰ καὶ βυζαντινὰ γράμματα Μετεώρου, în Βυζαντις, II (1913), p. 1 și urm.; cf. I, p. 215 și urm.

tradițiunea bizantină. De aceia, la întoarcerea lui Nichifor, cumnatul său, nimic nu fu schimbat în aspectul provinciei. După sfârșitul tragic al acestuia din urmă, Simion stabili la Tricala pe soția sa, sora principelui ucis, și ocupă el înșuși Ianina și Arta. Pe urmă, de oare ce văduva lui Preliub, care luase din nou în căsătorie pe Albanesul Hlapen, reclamă moștenirea Valahiei, el alergă la sprijinul Albanesilor și Vlahilor, părăsind în minile lui Petru Lioșa, șeful Masarakilor și al Malakasilor, deci un Român de origine, Arta și Etolia. Când, după moartea sa, Albanesii amenință Epirul și trebuie să se facă a veni din Vodena în Macedonia, unde trăia, cu mama sa, Toma, fiul lui Preliub (1367), acesta apucase a lua în căsătorie pe fiica lui Simion, care, crescută în tradițiunea mamei sale, Tomaida, se intitula «Maria, Anghelina, Comnena, Duchena, Paleologa», reunind astfel cu numele său de botez acelea ale tuturilor dinastiilor care se urmașeră la Constantinopol în curs de veacuri.

Șefii Românilor și Albanesilor ei înșii păreau că trebuie să între, prin astfel de căsătorii princiare, după care umbla ambițiunea tuturor parveniților, în această ordine imperială de veche legitimitate istorică, ce se urca până la Mihail I-iu, «Împăratul» epirot. Ioan, fiul lui Petru Lioșa, care, acesta, murise în 1374, luă în căsătorie pe Irina, fiica lui Toma Preliub, și, când un alt Român, care avea Albanesi supt ordinele sale, Ioan Spatas, din neamul Bua, urmă bătrînului Lioșa, domnind ca «un om curagios și strălucit în toate actele sale, împodobit în acțiunea sa și în cuvintele sale și distins prin frumuseța sa fizică»¹, el deveni, pentru ca atacurile sale contra la-

¹ Comnen și Pröklos, loc. cit., p. 250; Pouqueville, loc. cit., p. 234.

ninei înseși să înceteze, soțul Elenei, sora lui Toma¹.

În tot acest timp Valahii și Albanesii sînt veșnic în mișcare. În Septembrie 1376, un Ghin, căruia i se adaugă numele românesc de «Frate», caută, cu Malakasio săi să se facă stăpîn peste Capitala prințului Toma. Din partea sa, Spatas, atacat de Marele Maiestru al Ordinului Ospitalierilor, Ioan Fernandez de Heredia, îl învinse și-l făcu prizonier. Puțin timp după aceea, Malakasio ajung stăpînii fortăreței din Ianina; după ce fură izgoniți, Valahii aceștia avură nasul tăiat, ca și cei cîțiva Bulgari, ajutătorii lor (1378). Cu prilejul unei noi incursiuni a lui Spatas se descoperi la Ianina trădarea unui Român, care se chema Huhuliță, de la Huhulea².

Între castelele amestecate în aceste turburări, în care intervin și cele d'întăiu bande turcești, ale lui Șahim, care se bate cu Masarakii, se întîlnește castelul Crăciuniște, Κρετσόβιστα³. Orașul curat românesc al Meșovului apare, avînd în capul său pe Vlădica Isaia. În sfîrșit, între acești Romîni trebuie să se așeze, nu numai acel Βογκόης, cetiți: Văgăiu⁴, care încerca să iea moștenirea lui Toma, omorît de ai săi în 1385 — izvoarele grecești ironisează pe acest «Sîrb-Albanes-Bulgar și Valah», Σερβοαρβανιτοβουλγαροβλάχος⁵, — dar poate și pe ginerele lui Spatas, Μυρσιμακκατζάνος, Mircea Macacianul (cf. numele de Saracaciani, dat astăzi Vlahilor grecisați⁶).

¹ Nu se cunoaște originea nevestei lui Preliub: bănuim totuși că aparținea unei dinastii grecești.

² *Ibid.*, p. 257. Cf. *ibid.*, pp. 252, 254, 255. Vezi și Pouqueville, loc. cit., p. 244.

³ Comnen și Proklos, p. 258.

⁴ D. I. Caragian, în Studiile sale asupra Romînilor din Balcani (nepublicate), interpretează aceste nume ca: Bogoe.

⁵ V nota 3. Cf. Pouqueville, loc. cit., p. 255.

⁶ Comnen și Proklos, p. 261.

Dar noul prinț de Epir era să fie un Italian, frațele contesei din Cefalonia, despotul Isav dei Buon-delmonti, a cărui succesiune, după ocupația trecătoare a lui Mauriciu Spatas, trecu în 1417, împreună cu Arta ea însăși, dinastiei cefaloniene Tocco : Carol I-ii, Carol al II-lea și bastarzii Memnon și Hercule.

Ghin, fiul lui Ioan Spatas, încercă să împiedece stabilirea acestui intrus, care-și crease drepturi prin căsătoria sa cu Împărăteasa Maria, căreia Toma îi dăduse ca zestre Vela, Drynopolis, Vageneția și «Malakassii până la cătunele lor». Prin mama sa, Elena, el era în legături de familie cu vechii stăpîni ai laninei. Isav fu prins de rivalii săi lângă Dibra, și Venețienii trebuiră să intervie ca să-l scape (1399). Ca să-și cîștige pe vecinii din Arta, el trebui să iea în căsătorie pe fiica lui Spatas și să dea pe propria sa fiică unuia din frații lui Ghin¹. Cellalt fiu al lui Ioan, Mauriciu Sguro, moștenise Arta în 1400. Un Paul Bua Spata cedă în 1407 Venețienilor Lepanto, pe care-l ocupa de șapte ani. Era încă un fiu al lui Ioan sau Ghin.

Kaisarissa, fiica Cesarilor, aceia care se împopotonase cu toate titlurile bizantine, trăia încă în Valahia tesaliană, atunci cînd Epirul era sfîșiat de aceste neorînduiri și concurențe naționale². Ea nu muri decît în 1395, după aparițiunea armatelor Sultanului în provincie și cele d'întăiu succese ale temutului șef turc Evrenos, care fu cu toate acestea învins în aceste locuri, la 1396. Cît despre fratele ei, nedestoinicul Ioan, el devenise de multă vreme călugărul Ioasaf, probabil la mănăstirile vestite de la Meteora ;

¹ *Ibid.*, pp. 270-4.

² *Ibid.*, p. 264. Cf. Pouqueville, loc. cit., p. 251 și urm.

totuși el se intitula Ioan Uroș Paleologul și i se adăugia încă vechiul calificativ de «prea-sacru Împărat». Între acești șefi ai Vlahiei, ἀθηντεύοντες τὴν Βλαχίαν, se găsește și Alexis Anghelul, care pecetluiește, nu cu ceară roșie, ci cu ceară verde¹. Ei cîrmușeră — în afară de «nomazii autonomi» de cari vorbește Cantacuzino² — pe acești Vlahi «fără rege».

---

¹ Veis, loc. cit., II, p. 10.

² I, p. 450.

VI.

Răspîndirea Romînilor în Balcani.

În această Tesalie chiar, care avea, după mărturisirea lui Kekaumenos, încă din veacul al XI-lea, plugari care-și culegeau recoltele din luna lui Iunie, se constată în acest timp prin diplomele acestor Slavi grecisați și avînd sînge princiar grecesc în vinele lor, șerbi, pareci de origine românească — asemenea cu acei de la Muntele Athos —: un Crăciun, un Dobrilă, un Calotă. Un schit se chema: al Sf. Ioan Bunilă (Μπουνίλα). Afară de aceasta erau și stratioți, soldați cari aveau pămînturi libere ¹, de o potrivă cu acei cari, după ce se așezaseră în părțile Vizyei, serviră încă de la sfîrșitul veacului al XIII-lea pe Împărații bizantini ei înșii ².

Tot așa în Epir, Biserica din Ianina primește, în 1324, un privilegiu de la Andronic Paleologul, care-i acordă cu domeniile sale și pe muncitorii lor, «fii de Cumani», — Romîni de peste Dunăre —, ca Geaman-dura (Τζαμάντουρας), Cucuvrica, *cete* de Valahi balcanici (στίχοι Βλάχων), ca Munțiazii, «Valahii lui Chal-

¹ Veis, loc. cit., II, pp. 63, 68; I, pp. 226-37. Vezi și Memoriul nostru din „Analele Academiei Romîne“, 1914, pp. 834-6 (și în *Bulletin de la section historique de l'Académie Roumaine*), II, pp. 227-9.

² Pachymere, II, pp. 133-3.

keus» (τοῦ Χαλκίεα), cu *kalibele* lor, sau *colibele*, «fumarile» lor, καπνοί, — ca acelea pe care le dăduse aventurierul Syrgiannes¹ —, între dinșii un Vișotă (Βισοτάς); sînt și Valahi soldați și Valahi scutiți de serviciul militar, ἀστράτευτοι; sînt ciobani cari cercetează tîrgurile și bîlciurile².

Bizantinii — un Teodor Prodrom — cunosc și ei, ca și Ragusanii, brînză «Valahilor» :

Ἀγόρασε καὶ ἐλάχιον σταμεναρεᾶν τυρίτζιν,

și de asemenea veșmintele de lînă făcute de femeile acestor ciobani. O bucată de versuri vorbește de mantaua, de *cara* fabricată de o Romîncă :

κάππα μου, πάλιν κάππα μου παλαιοχαρβαλωμένη,
κάππα μου, ὅταν σ'ἔθηκεν ἡ Βλάχα νὰ σὲ φάνη,
πολλὰ δάκρυα σὲ γέμισεν καὶ στεναγμοῦς μεγάλους³.

Unii dintre acei stratioți au jucat un mare rol în istoria peninsulei în veacul al XV-lea; astfel acei Balșa, creatorii principatului albano-sîrbesc al Zentei, a căror obîrșie românească este admisă de Jireček; astfel acei Zenebissi, dintre cari un șef, Ghin, se amestecă în afacerile Epirului la începutul veacului⁴ ca să întreție pe urmă relații urmate cu republica Veneției. Astfel, în sfîrșit, acel Balica, ce

¹ Cu privire la dominația sa în Ianina, în 1321-3, v. Arginteanu, *o. c.*, pp. 181-2.

² Lampros, în Νέος Ἑλληνομνημίων, XII, p. 38 și urm. Este de asemenea un σιγγιλιάτικον τῶν Σερβάνων. Șerban este un nume românesc care se întilnește încă din veacul al XI-lea.

³ É. Legrand, *Bibliothèque grecque vulgaire*, I, pp. 103, 123. Se zicea încă din secolul al XV-lea: Τὰ Τρίκαλα μὲ τὴν Βλαχίαν (p. 200). Un *castrum Blachie* în 1277; Tháloczy, Jireček și Sufflay, *loc. cit.*, anul 1277.

⁴ Comnen și Proklos, *loc. cit.*, p. 272; Pouqueville, *loc. cit.*, *passim*.

a devenit în aceeași vreme domn al Cavarnei, pe Marea Neagră, și a susținut — de la începutul unei cariere care trebuia să facă din el un senior al Gurilor Dunării și litoralului Mării Negre, o rudă a Împăraților din Constantinopol și un despot bizantin, — pe condotierul, român el însuși după nume, Dobrotici, fiul lui Dobrotă, și pe fratele său Teodor, care n'avu același noroc¹. Se găsesc Romîni din Balcani în serviciul Veneției 'la Corfù și în Moreia, atunci cînd Romîni de la Dunăre fac strajă la Caffa, în Crimeia.

Alți Romîni balcanici începuseră să fie așezați, în același timp cu Albanesii, pe moșiile acordate încă de la sfrșitul veacului al XIII-lea de regii Serbiei ctitoriilor lor de mănăstire. În diploma regelui Miliutin², în a lui Uroș, în a lui Ștefan Dușan³, ei poartă nume întru toate asemenea cu acelea obișnuite și la frații lor de la Dunăre și la ceilalți frați, din Tesalia: Brădel, Fecior, Neagul, Radul, Stanul, Hranul, Staiul, Raiul, Roman, Șerban, Dragnea Vlahiotul, Drajul Mărăcine. Ei au în satele lor și în „cătunele“ lor, în „metohurile“ lor (moșii), juzi și, mai presus de juzi, cnezi sau primicheri în frunte; ei poartă numele cneazului lor (de la Barbu, de exemplu, vin Bărbuleștii). Ei dau o dijmă din turmele lor, o oaie la cînzeci, „quingagesima ovium“, obișnuită în Ardeal în folosul altor stăpîni străini, precum și daruri: capete de vite, piei; pe urmă, bine înțeles, o dijmă asupra produsului

¹ Vezi memoriul meu *Veneția în Marea Neagră*, în „Analele Academiei Romîne“ pe anul 1914, I, și în *Bulletin de la section historique de l'Académie Roumaine*, II, p. 291 și urm.

² I. Bogdan, în *Convorbiri literare*, XXIV, no. 6.

³ Hasdeu, *Archiva istorică*, III. V. și lucrarea cehă a d-lui Kadlec despre „Vechiul drept valah“, Praga, 1916.

muncii lor la cîmp și vie ; au și îndatorirea de a face transporturile de sare și de a lucra pe domeniile călugărilor. Unii dintre dînșii fac servicii de meșteri, de fierari sau numai de servitori și paznici. Sarcini mai grele apasă asupra acelor care s'au îndatorit să muncească pe domeniile rezervate ale mănăstirilor¹.

Încă din veacul al IX-lea Romîni, purtînd aceleași nume, se întîlnesc în munții hinterlandului Ragusei : un Neagul, un Dracul². Acești „Vlahi de la munte“, *Vlachi de Montanea*, locuiesc în aceleași regiuni, ca păstori, vînzînd brînză în orașe, și în calitate de conducători de caravane, pînă către 1400, acel «caș românesc», *caseus valachicus*, se numește și caș al Morlahilor (*caseus morlachus*)³. Ei poartă nume ca Gradul, Radul, Vladul. Între triburile lor se pomenesc Mogoșii (de la Mogoș), Piperii, de către Zenta. Filologii se învoiesc a recunoaște nume românești în acelea ale unor munți ca Dormitor sau chiar Visitor⁴.

La o epocă ce pare a nu fi mai veche decît veacul al XIV-lea, în legătură cu invasiile turcești care au adus, în afară de marea emigrare spre Italia meridională și Sicilia, stabilimente de Albanesi în Istria, mii de Valahi s'au fixat în aceleași regiuni istriene, în partea de către Castelnovo, Albona, etc., unde păstrează încă limba lor, deși foarte stricată prin amestecul tot mai puternic de elemente slave.

Morlahi, Maurovlahi, «Vlahi Negri» sau Uscoci⁵

¹ V. *Constatări istorice cu privire la viața agrară a Romînilor*, București 1903, pp. 8-9.

² Jirěček, *Geschichte der Serben*, I, p. 155.

³ Szégh, în *Ungarische Rundschau*, 1916, p. 62 și urm.

⁴ *Ibid.*

⁵ *Monumenta Comititalia Hungariae*, I, p. 494: „Valachos vel Uczkokos“.

locuiau odinioară tot ținutul Adriaticei. Dalmatinul Petancius, descriind itinerariile de cruciată, pomeneste, către 1500, alături de Rascienii sîrbi, pe „Valahii cari locuiesc regiunea de munte; sînt un fel de oameni sălbateci; bogăția lor stă numai în turme și vite“¹. Și, puțin mai tîrziu, Benedict Curipeschitz, în itinerariul său (1530)², semnalează pe acești Vlahi, cari se mai numesc și «Țiți», adică *Cici* (nume care se dă de asemenea, ca și acel de *Ciribiri*, la Romîni din Istria) sau Martologi (un fel de miliție de hotar la Turci). Ei trecură mai tîrziu — întru cît n’au fost nimicîți în lungile lor conflicte de pirați cu Venețienii — căci de cele mai multe ori erau în slujba Turcilor — în Bosnia vecină. Din Bosnia au emigrat pe urmă în Croația și în Confinile Militare ale posesiilor austriace. În veacul al XVI-lea, și până după 1600 chiar, îi găsești vorbind acum un dialect slav, dar păstrînd vechile lor organizații, cu *cete*, supt Voevozi și cnezi pe cari îi numesc și *harambași* și agale, după moda turcească, și numele lor erau acelea caracteristice pentru toată nația, nume purtînd încă articolul final, care aparține unei epoci mai vechi: Dragul, Frîncul, etc.

Unul dintre ai lor, Gașpar Gratiani, ajunsese interpret

¹ Valachi montana, genus agreste hominum: hii gregibus tantum polleat et armentis.

² *Itinerarium der Botschaftsreise des Josef von Lamberg und Nicolas Jurischitz durch Bosnien, Serbien, Bulgarien nach Konstantinopel 1530*, ediția contesei de Lamberg-Schwarzenberg, Innsbruck, 1910, pp. 34-35: „Die anderen sein Surffen, die nennen sie Wallachen und wir nennen sie Zistzn oder Martholosen. Die khamen von dem Ort Smedravo und Khriechisch-Weissenburg und haben Sant-Pauls Glauben. Die achten wir auch für guet Cristen, dan wir fur den khlain Unterschidt von dem römischen Glauben“. Cf. p. 43: „die Surffen, Zitzen und Martholosen“.

al Porții, duce de Paros și de Naxos și în sfârșit prinț în Moldova, la începutul veacului al XVII-lea. Om uneltitor, el nu se mulțame să ajute pe Imperiali la încheierea păcii cu Turcii, ci, doritor al unei Domnii care era să-i mănince capul, el legă, încă de la sfârșitul veacului al XVI-lea, relații cu trimeșii Franciei la Constantinopol și se oferi a sprijini întreprinderea êe aventuroasă cruciată a lui Carol de Gonzaga, duce de Nevers¹. «Episcopul Valahilor» primi să treacă la Biserica romană în 1688, după ce Casa de Austria cucerise teritoriul de lângă Sava și Drava, care aparținuse până atunci Turcilor: se dădea pe vremea aceia echivalența de «Valachi sive Rasciani», «Romîni sau Sîrbi»². Numele acestor coloniști sînt acum sîrbești, dar vechea organizare cu Voevozi și cnezi («Knez Vassil in Ollasij»), se păstrează chiar după 1700. Un teritoriu în Slavonia este numit «Mica Valahie» («Kleine Wallachey), lângă Pakarz : un episcop poartă acest titlu³.

¹ V. *Revista istorică*, IV, n-le 1-2, pp. 32-3.

² H. J. Biedermann, *Die Serben (sic) -Ansiedlungen in Steiermark und im Warasdiner Grenz-Generalatle*, în *Mittheilungen des historischen Vereines fur Steiermark*, XXI (Graz 1883) și ale noastre *Constatări istorice*, etc., p. 85 și urm.

³ Joseph Fiedler, *Beiträge zur Union der Valachen (Vlachen) in Slavonien und Syrmien*, Viena 1867.

VII.

Românii balcanici supt Turci.

Încă din 1430 Ianina a fost cucerită de Turci, și cucerirea Artei a urmat supt același Sultan Murad al II-lea în 1449. Cît despre Bodonița, portul natural al acestei Valahii, care făcea să treacă prin zisa ieșire grînele bogatului șes tesalian¹, ea căzuse în 1414, în fața unui atac otoman.

Românii deveniau astfel tributarii noului «Împărat» otoman. Ei n'au fost supuși totuși, căci nu era acesta obiceiul în Statele Sultanului, la același regim cu alte popoare cucerite. Respectul vechilor libertăți, al privilegiilor acordate de suveranii creștini, era una din normele principale ale sistemului turcesc. Și supt Sîrbi este vorba de un «căpitanat», de un «kefalatikion», al Valahiei². Κεφαλή bizantin, *jupanul* sîrb deveni, aici ca și aiurea, în noua Împărăție păgînă, un «kefalia».

Nu cunoaștem textul chiar al privilegiilor acordate de Turci diferitelor Ținuturi, grupelor felurite, tîrgu-

---

¹ Djuvara, *Cent projets de partage de la Turquie*, Paris 1914, p.35, nota 2. Cf. Miller, *o. c.*, pp. 374-5.

² Veis, *loc. cit.*, II, p. 64.

rilor care, ca Meșovo, începeau să se formeze în momentul cînd marile orașe din trecut se găsesc în plină decadență. Dar tradițiunea a conservat clausele lor, strict observate de guvernatorii musulmani ai provinciei. După Pouqueville¹, ei erau «închinați» Sultanei Validë, mamei Sultanului domnitor. Veniturile pe care le datoriau Vistieriei ocrotitoarei lor, venituri culese numai de agenții ei osebiți, erau vărsate la cel de al douăzeci și unulea birou al tefterdarului, care purta nume de : al Malakasilor. Fiecare sat, fiecare tîrg, fiecare oraș avea, după vechea datină romînă, care se întilnește și dincoace de Dunăre, un Sfat de bătrîni, căruia îi erau supuse toate neînțelegerile lor; în locul legilor era tradiția neschimbată. Armatoli, supt șefi creștini, formau jandarmeria țerii. Patrusprezece căpitani aveau grija cîrmuirii pe vremea lui Soliman-cel-Măreș.

Se cunoaște, de asemenea, prin ce spune un istoric grec modern, privilegiul special acordat locuitorilor din Meșovo, în numele cărora se presintase înaintea Sultanului un oarecare Sterie Floca : păstorii păstrau pămîntul lor de pășune în Tesalia și Epirca și în Macedonia, dreptul de a străjui drumurile și pasurile; petrecerea Musulmanilor în țară era formal oprită; regiunea avea drept de asil; Biserica păstra un ierarh supus cadiului din Livadia și în ultima instanță Pașei din Negroponte; Meșoviții nu datoriau decît suma de 113.000 aspri Tesaurului împărătesc.

Aceste tîrguri, Meșovo, Siracu, Calarites, ciștigară în această vreme o însemnătate pe care nu o avuseră înainte și, ca ucenici ai Turcilor mai curînd

¹ *Voyage de la Grèce*, II, p. 337. Cf. P. A[ravantinos], *Χρονολογία τῆς Ἑπείρου*, I, pp. 185-7. — Phrantzes menționează o expediție a Sultanului în Valahia și un atac din spre Lepanto din partea fiului lui Turakhan.

decît ai vecinilor lor creștini, Romîni veniră să se așeze acolo ca meșteri: ei fură îndată, mai ales în ceia ce privește lucrarea metalelor, printre cei mai renumiți și mai căutați.

Romîni din Pind nu așteptau decît prilejul favorabil ca să poată manifesta însușirile lor de inteligență, de inițiativă și dibăcie. Ei s'a înfățișat în veacul al XVIII-lea.

Până la pacea care a isprăvit războiul Ciprului, Veneția păstra încă, chiar după ce pierduse, de la 1501, Durazzo, o parte din porturile sale albanese, Antivari, Dulcigno, Budua. Dar, în timpul honorocit care urmă strălucita biruință de la Lepanto, cele două d'intîiu locuri, așa de însemnate, au fost pierdute, și pentru totdeauna. Budua singură nu mai putea să mai îndeplinească o misiune economică în Balcani. Trebui deci să se părăsească acea Via Egnatia, acel bătrîn drum roman, care, cînd cineva nu voia să urmeze calea pe Mare, servise până atunci comerțul venețian. Acest comerț însă se îndreptă spre Epir, care fu reînnoit cu totul, și către Macedonia, care văzu întoarcerea vremurilor prosperității sale îndepărtate. Tesalia, din potrivă, după neliniștea care o semnalase istoricilor, timp de aproape patru veacuri, recăzuse în neînsemnătatea ei. Te-ai întreba, dacă n'ar fi numeroasa populație vlahă care trăiește încă în această frumoasă țară, devenită provincie a regatului Greciei, dacă rasa energică care dăduse numele său Marii Valahii dăinuiește încă. Cînd, către sfîrșitul veacului al XVI-lea, călugării de la Meteora se adresară pentru pomeni la Domnul Țerii-Românești, Mihnea, în care vedeau o «Maiestate Imperială», ei nu pomenesc de loc calitatea națională a acestei

populații de țerani de care erau încunjurate stîncile lor¹. Mihnea susținea de asemenea mănăstirea Blatadon (Ceaș-Monastir) la Salonic².

---

¹ Vezi articolul nostru *Fondations religieuses des princes roumains en Orient*, în „Bulletin de la section historique de l'Académie Roumaine“, II, p. 233 și urm., (sau forma românească în „Analele Academiei Romîne“ pe 1914, p. 838 și urm.).

² *Fondations des princes roumains en Épire*, în același „Bulletin“, II, p. 241 urm. (românește în „Anale“, pp. 881-2).

VIII.

Renovația economică și culturală a Românilor din Pind.

Pe cînd păstorii Pindului urmau vechile lor drumuri și Morlahii, «Vlassi», trăiau supt bătrînii lor de sat și «harambașii»¹, supt Voevozii lor, pînă foarte departe în veacul al XVII-lea, Romîni prosperau în acele orașe care formează aproape hotarul între așezările grecești, slave ale Vardarului și Albanesi. Odată Republica Veneției, stăpînitoarea mărilor, putea să-și ducă mărfurile pînă în Marea Neagră, cum și pe coasta Siriei, Egiptului, acum, și anume de la 1600, negoțul Levantului aparținea mai curînd Olandesilor, Francesilor din Marsilia, pe urmă Englesilor. Relațiunile Veneției din Răsărit, bine înțelese, nu încetaseră cu desăvîrșire, dar chestiunea Orientului, a Mării Adriatice, cîștigase de pe urma acestui încet proces de decadență a negoțului Republicei o însemnătate pe care nu o avuse pînă atunci. Și, în același timp, aceste regiuni muntoase ale Macedoniei și Albaniei, păstrate prin privilegiile lor împotriva apăsărilor obișnuite în celelalte provincii ale Imperiului, și locuite de rase pe care autonomia le păstrase puternice și

---

⁵ Vezi de asemenea Engel, *Geschichte des ungarischen Reiches*, II, p. 233.

întreprinzătoare, erau mai capabile decît oricare altele de a hrăni un schimb de produse de oarecare importanță.

Desvoltarea Epirului, ai cărui locuitori străbat pînă în Moldova, — unde Epirotul Zotu Tzigaras ajungea ginerele lui Petru-Vodă Șchiopul, către 1590, — și în Țara-Românească —, unde Stavrinos, ostașul, sfetnicul și cîntărețul isprăvilor lui Mihai Viteazul, era, precum o arată locul său de naștere, Malsiana, un Român ca și tipograful Meletie — este vizibilă încă de la începutul veacului al XVII-lea ¹. Colonia grecească din Veneția este formată în mare parte din indivizi născuți în această regiune. Ianina, *Gianina* Venețienilor, a ajuns unul din marele orașe ale Balcanilor. Negustorii cari vin de acolo ca să-și caute norocul, nu o uitau niciodată: bisericile sale, mănăstirile, școlile sale folosesc larg din darurile lor. O mare casă de tipografie grecească în Veneția aparținu, timp de un veac întreg, unor Glykys, cari sînt de loc din Ianina.

Am întîlnit ² în «Carte greche» care se păstrează în arhivele din Veneția, un mare număr de negustori romîni originari din noul oraș înfloritor al Moscopolei. Ei fac un negoț foarte activ cu Veneția, unde au ca represintant permanent pe Zorzi Cumano. Lîna turmelor valahe este țesută pentru a se face dintr'însa *τζέραις*, *cergi* grosolane, covoare ieftene, care puteau să slujească și pentru a acoperi transporturile de mărfuri. Acești negustori vînd și pieile pregătite după datina orientală, *schlavine*, precum și *μεσινία* și *marochin*, abale pentru țerani. Tudor Nicolau, fiul lui Nicolae, iscălește cu mîndrie „ὁ Μοσκοπολίτης“, alți

¹ Arginteanu, loc. cit., p. 276.

² Vezi „Analele Academiei Romîne“, 1915, p. 305 și urm. *Bulletin de la section historique de l'Académie Roumaine*, III, fasc. 1.

Moscopolitani, de la cari se păstrează scrisori în acest sfârșit de veac, sînt Nicolae Teodoru, Dimitrie Constantin «fratele lui Bendo», unul din membrii Casei *fratelli Bendo*, unchiul lui Teodor Nicolau, Adam Dimitriu, Nicolae Stavro, George Sideri, Nicolae Dedu, Ioan fiul lui Nicula. Cei mai bogați luau în arendă aprovizionarea armatelor turcești și făceau să se ducă turmele lor de boi până la Belgrad chiar, ceia ce li aducea un bogat cîștig sau o pagubă, nn «chesat», scriau ei, întrebuintînd un cuvînt turcesc. Scrisorile lor sînt fără excepție în grecește, dar ei făceau să li se instruiască copiii la Veneția, pentru ca să fie în stare de a scrie curent limba «frîncească», italiană, și să țină registrele lor de afaceri. Contoarele lor se găseau la Durazzo tot așa de des ca și la Valona. Un mare număr de chervanagii trăiau mulțămîtă acestui negoț. Și Grecii înșii trebuiau să cumpere postav de Veneția, museline, brocard, hîrtie orientală, argintării în filigrane, pe care argintarii aromîni le imitau cu succes, de la acești bogați «Valahi».

Unii dintre dînșii funcționau în Veneția ca bancheri ai congenerilor lor, și tot așa ai Domnilor și boierilor de la Dunăre. Astfel, se pare, Nicolae Caragiani, care a fost multă vreme agentul așa de bogatului Voevod al Țerii-Românești Constantin Brîncoveanu.

Unchiul acestui prinț, Constantin Cantacuzino Stolnicul, care a făcut studii la Padova, a ajuns în acest fel mai ales — totuși se aflau la București, chiar la Iași, «Greci» cari vorbeau dialectul românesc al acestei «Macedonii» — a cunoaște pe asemenea conaționali, ale căror locuințe le fixează de la Ianina până la Elbasan, unde începe, după dînsul, teritoriul național albanes. I se vorbi de satele mari de acolo, în munții unde se păstra limba și datinile, într'un me-

diu de țerani bogați și independenți. Dar el știe și aceia că, din cauza sterilității acestor «chetre», acestor stînci, oamenii emigrează ca să se stabilească pentru cîștig în «orașele cele mari turcești».

Constantin Cantacuzino îi numește Cuțovlahi, cu porecla grecească, ceia ce n'ar însemna decît cu greu — totuși aceasta este părerea lui¹ — „Valahi de condiție inferioară“, căci o comparație populară cu Romîinii de la Dunăre nu este admisibilă: trebuie mai curînd să se apropie acest nume de acela de Burgio-Valahi, purtat de Romîinii din Albania, și de amintit numele satirice de Cici, de Ciribiri (în Istria), de Mocani și Moți (în Transilvania), de Huțuli (în Bucovina), cu care populația din șes gratifică pe greoii ciobani naivi cari se coboară din munți².

Puțin timp după aceia, un Moscopolitan, Dimitrie Procopie, din Pamperi, care învățase la Padova, a fost medicul celui d'întăiu Domn fanariot la București, Nicolae Mavrocordat, și aceiași familie a dat pe urmă pe parohul bisericii grecești a negustorilor din Lipsca³.

Relațiile cu Franța însăși sînt alestate de cunoscutul consul frances călător în Balcani, Pouqueville. El scrie ceia ce urmează despre acest negoț al Romîinilor cu regatul lui Ludovic al XIV-lea: «s'au stabilit case de negoț... și încă din veacul lui Lu-

¹ Cf. de asemenea a noastră *Geschichte des rumänischen Volkes*, I, p. 153. Cealaltă denumire a Aromîinilor, Țințari, nu poate veni de la *cinci*, pronunțat: *ținți*. Grecii, cari vorbesc ei înșii cu *ț*, nu puteau fi loviți neplăcut de sunetul strident al consoanelor românești, precum ei nu erau în măsură să o raporteze la forma „corectă“ întrebuintată de Romîinii de la Dunăre.

² „Șchiopi, orbi, blăstămați, hoți“; Iorga, *Operele lui Constantin Cantacuzino*, p. 127.

³ Arginteanu, o. c., p. 276.

dovic al XIV-lea Franța avea un antreposit al acestor produse (păr de capră și lână) la Mețovo. Interesul, care naște speculațiunea, n'a întârziat să determine pe harnicii Valahi a-și toarce lînurile... Acest pas odată făcut în cariera meșteșugurilor, ei s'au slujit de steagul Franciei și au exportat în străinătate țesăturile lor. De oare ce șansele nu puteau fi decît fericite în mîinile unor oameni economi, s'a văzut în cursul unei jumătăți de veac, adecă de la 1760 până în zilele noastre, Megalovlahiții din Calaritis, Siracu, Mețovo, de la Asproptom și din Zagori răspîndindu-se în deosebite locuri maritime ale Mediteranei și întrebuițînd în urmă corăbii grecești în locul celor străine pentru transportul mărfurilor și întoarcerea lor. Mergînd cu sonda și busola în mîină, după încercări noi, unii au întemeiat Case de negoț în Neapole, Livorno, Genova, în Sardinia, la Cadix, în Sicilia și în Malta. Alții s'au stabilit în Veneția, Trieste, Ancona și Ragusa. Un mic număr, pe care prosperitatea îi orbise, au deschis relațiuni cu Viena, Constantinopol și Moscova, și companiile lor îndrăzniră să se dedea la operațiuni de bancă ¹.» Se citează ² familia Sina, originară din Moscopole, familia Dumba, din Nicolita, familiile Toșița, Sturmari și Averof, din Mețovo.

«Locuitorii din Calarites», scrie poetul Bolintineanu, „vindeau Francesilor mai ales; ei fabricau stofe de lînă foarte căutate de mateloții Adriaticei și de Albanesi. Mai tîrziu ei navigară, supț pavilionul Franciei, cu mărfurile lor până la Marsilia. Acești Romîni din Siracu, Mețovo, Asproptom și Zagori îi imitară, întrebuițînd corăbii grecești ³. De aceia Pou-

¹ II, pp. 172-6.

² *Les Grecs, les Valaques, les Albanais et l'Empire ottoman*, par un Valaque du Pinde, 1886, p. 173.

³ *Călătorii la Romîni din Macedonia*, București 1933, p. 133.

queville a găsit bogate biblioteci occidentale la acești negustori cari vorbeau curent limba franceză și italiană.

Înainte de jumătatea veacului al XVIII-lea era la Moscopole, care păstra toate relațiunile sale cu Veneția, chiar și o «Nouă Academie» grecească, condusă de Leontiade Sevastos, care învățase la Castoria, în școala întemeiată de Comisul muntean Gheorghe Castriotul. Ea era susținută de negustori a căror prosperitate nu scăzuse¹, precum a fost, după aceea, o a doua școală la Mețovo². S'a afirmat că Nicolae Zervuli, unul din dascălii școlii românești din Iași, era Romîn din Pind³. El s'ar fi format la această școală. Încă din 1733, se întîlnesc cărți grecești de cuprins religios care sînt tipărite în imprimeria locală «ἐν Μοσχόπολει»: un călugăr, Grigore fiul lui Constantin, era directorul tiparniței în 1742-1744. El venia din marea mănăstire a Sfîntului Naum, lângă Ohrida, care plătia une ori cheltuielile, dar «negustorii cari se găsesc în Ungaria» participă și ei la aceste cheltuieli. De aceea Constantin, care este și autorul unui catehism publicat în tipografia mănăstirii sale, la Moscopole, o presinta acestora în 1746; el îi cunoștea, de alminteri, foarte bine, căci fusese preotul lor la Moscopole. Grigorie, episcop de Durazzo, este și el un Moscopolitan, pe vremea cînd Atena însăși are un Mitropolit «valah»⁴.

Ar fi foarte greu să recunoști Romîni între bogatele companii grecești de comerț, înzestrate cu privilegii importante, care funcționau în veacul al XVII-lea

¹ Papahagi, *Scriitorii romîni în secolul al XVIII-lea*, București 1909, p. 11, care menționează și alți cărturari moscopolitani.

² Papahagi, loc. cit., p. 10.

³ Arginteanu, loc. cit.

⁴ Papahagi, loc. cit., p. 10; Chandler, *Voyages*, III, p. 23. (cf. „Analele”, XXXVI, p. 890).

și al XVIII-lea în orașele Austriei, la Brașov, Sibiu, Oradea, Beiuș, Tokay, etc. Prin aceste companii s'a format, ca și neamurile Sina și Dumba, familia Șaguna, care trebuia să deie Ardealului, către jumătatea veacului al XIX-lea, pe marele Mitropolit Andrei. Poate că și familia Manicati, sau Manicati Saphranos, era de loc din centrele românești ale Pindului¹.

Pe cînd acești negustori cîștigau în țerile Împăratului, alții din nația lor luau parte la negoțul de vinuri pe care le făceau în Polonia și până în Rusia *cazaci* moldoveni. Unul din aceștia din urmă, Gheorghe Trikupa, căruia i se zicea în orașele polone «Kosmiski», dintr'o familie destul de cunoscută, a cerut o gramatică elementară, o *Εισαγωγή γραμματικής*, dascălului din Moscopole, care era la 1760 proto-popul și hierokiryxul Teodor Kavaliotes (din Kavala). fiul lui Anastase; cheltuielile au fost purtate de un negustor din acest oraș, Anton Hagi-Gheorghe Bua (Μποδε), «eupatrid», nobil din acest oraș, care număra atunci 40.000 locuitori în 12.000 case², cu șaptezeci de biserici. Teodor era un vechiu elev al «Noi Academii» moscopolitane, care urmă studiile sale în Ianina, în școala fondată de Caragiani, pe care l-am pomenit mai sus, și sprijinită pe urmă de Pano Maruți, Grec din Rusia, soțul unei Domnițe fanariote: el avu ca profesor pe vestitul Evghenie Bulgaris, care a găsit mai tîrziu un adăpost în Împărăția ortodoxă a Țarului. Petrecînd cîtva timp și la Miskolcz, el era să moară la Veneția în 1786, după una din acele călătorii în Europa pe care le întreprindeau ca o datorie cărturarilor orașului său de naștere (de pildă colegul său Hagi-Ciagani, scriitor și el). El publică, de asemenea, în

¹ Ale noastre *Studii și documente*, XII, passim. Vezi și mai jos,

² Papahagi, loc. cit., p. 21, nota.

1770, la tipograful venețian Antoniu Bortoli, în urma stăruințelor aceluiași Kosmiski, o Πρωτοπειρία; ea cuprinde un prețios dicționar grecesc vulgar, valah și albanes; se întâlnește în el și o traducere a Vechiului Testament în albanesă. În 1774 apărea la Veneția și a doua ediție din Εισαγωγή. I-am atribui lui mai curînd decît emulului său Daniil — ca unui predicator — acele omilii traduse sau imitate din grecește, care s'au descoperit în anii din urmă ¹.

Ni se vorbește de asemenea și de alte manuscrise românești scrise în caractere grecești ca acea Viață a Sfîntului Antonie, de diferite contracte și sineturi, precum și de registre de negustori romîni, datate din 1830-36 ².

Se pare că în acest moment Moscopolia suferise acum acea invasiune devastatoare a Albanesilor în plină migrațiune către Sud, către Moreia, care a fost una din pricinile ruinei sale, dar de sigur nu singura.

În același timp au fost ruinate centrele din Nicolîța, Gramoște, Linotop, Biticuchi, Birina. Orașele Moloviște, Gopeși, Crușova, Nevesca, Clisura scăpară singure de această soartă ³.

Acuma însă, condițiunile prielnice pentru comerțul lăuntric al Turciei apusene dispăruseră. Războiul ruso-turc de la 1769-1774 a avut ca urmare o serie întregă de turburări lăuntrice, de migrațiuni, de atacuri împotriva orașelor cunoscute pentru bogăția lor. Această stare de lucruri a ținut pînă la războaiele Revoluției franceze, care au adus pe Francesi în Dal-

¹ Dachselt și Weigand, în „Jahresbericht“ al Institutului Romîn din Lipsca, I-IV.

² Abeleanu, *Neamul aromănesc din Maceđonia*, București 1916, p. 55, nota 1.

³ Arginteanu, *o. c.*, pp. 234-5.

mația și Albania, războaie precedate, în ceia ce privește aceste țări, de întemeierea Statului lui Ali-Pașa, care cuprindea cu Epirul întreg numeroase teritorii macedonene și grecești și toate Ținuturile Tesaliei. Din nou comerțul se îndreptă puternic către orașele din litoral și în interior către Ianina, Capitala despotului. Moscopolea nu putea să mai vîndă Veneției sărăcite postavurile, lînurile, pieile sale; orașul decăzu încet, casele sale fură părăsite și căzură în ruine, partea cea mai înlesnită, cea mai deșteaptă, cea mai harnică din populație părăsi pentru toldeana pămîntul patriei, de acum înaintea sterp, ca să se așeze în acele centre ale Monarhiei austriece unde ai lor făceau parte de multă vreme din burghesia cea mai considerată.

S'ar fi putut aștepta o stabilire a acestor bogăți Aromîni și în Principatele dunărene, unde Rhigas, de loc din Veleștinul românesc, a găsit cîtăva vreme un adăpost ca funcționar la consulatul Franciei și ca secretar al unui boier; dar în epoca zisă a Fanarioților nu era aici un teritoriu de siguranță care să poată înlocui autonomia locală de care această populație se bucura acasă la dînsa. Se vede cum Domnii munteni, începînd de la 1784, acordau, fără îndoială după intervenția călugărilor sau vre unui protector stabilit la București, o subvenție anuală sfintei și dumnezeieștii mănăstiri care se chiamă a Sfîntului Naum» lîngă cetatea Ohridei, clădită și ridicată din temelie de bunul creștin și marele Împărat Mihail Buris, închinată cucernicului Sfînt Naum, unde se odihnesc rămășițele Sfîntiei Sale, făcînd minuni¹.

¹ Fotografie în Biblioteca Academiei Romîne; am publicat acest document, după forma din 18 April 1792, în a noastră *Revistă istorică*, II: parafrazăm aici vechiul text.

Dar Aromîinii, ca atari, nu apar în Principate. Persoane numite «Machidon», une ori simpli țerani¹, nu erau de loc din Macedonia, oricare ar fi fost, de altminteri, naționalitatea lor. Alexandru-cel-Mare înflăcără pe acea vreme încă închipuirea populară. Se întilnește totuși un Teodor din Crușova, Tudorachi Crușevan, la Iași, în 1816².

Se găesc și Moscopolitani în Principate către 1812-1813³.

Locuitori din Negrita (un Crezuto, un Cota) sînt pomeniți în aceiași vreme, și la Viena erau negustori veniți din Mețovo, din Șatista, cari iscăliau alături de profesorul Mihail Boiagi în lista acelor cari se abonau la cutare operă grecească⁴. În 1816 erau la Pesta, în societatea lui Niculae Roja, cei doi Grabovschi (din Gabrovo), alți Romîni născuți în Macedonia, ca Țica, Atanasie Cheptenaș, un Măciuca, un Mociu, un Mușicu, mai mulți Derra⁵. În aceiași epocă o tragedie a lui Sofocle e publicată cu cheltuiala Romînului Marcu Gheorghe Carța (Kartză)⁶, un Gheorghe Muțu era librar la Pesta, un Naum, un Dona, la Miskolcz, frații Cucunghel la Seres⁷.

* ¹ Ionașcu Machidon; ale noastre *Studii și documente*, VI, p. 129, no. 11; un Sulger Vasile Machedon în 1797; *ibid.*, VII, p. 345; un Ștefan Machidonean la Botoșani, în 1776; *ibid.*, p. 126, no. 23; o Elena „Machedon“ la Năsăud, în Transilvania (130), *ibid.*, VIII, p. 93, no. 40.

² *Ibid.*, VII, p. 145, no. 90. În 1824 „negustori din Macedonia și Epir“ cumpărau vite și său la Craiova; *ibid.*, VIII, pp. 92-4.

³ *Revista istorică*, IV, p. 111.

⁴ *Ibid.*, 113: un Tanța, fiu, doi Postolaca, un Vildari, un Ciuf (Tzufi), un Furunța, un Cica, un Doiu.

⁵ *Ibid.*, p. 113. Cf. „Analele Academiei Romîne“, XXXIX, pp. 6, 24, nota 4, 30-1 (patroni de lucrări publicate la Veneția și aiurea: Puiu Puiovici, etc.).

⁶ „Analele Academiei Romîne“, XXXVIII, p. 389.

⁷ *Ibid.*, p. 388 — V. și *Revista istorică* pe April 1919.

Viena și Buda au fost mai ales de acum înaintea reședința acestor negustori cari urmărea legăturile cu Răsăritul așa de bine cunoscut lor¹. Dar această răspîndire a «eupatrizilor» din Moscopole se întinse mult mai departe. Fără a pomeni pe acei cari nu s'au mai întors din Filadelfia, în America, protopopul Ukuta, un *Μοσχοπολίτης*, care nu uita de loc obîrșia sa, s'a așezat în această calitate la Posen, în «Prusia meridională», și din acest oraș și-a trimis manuscriptul, în 1797, la Viena, unde frații Marchides Puliu, Aromîni și ei, din Șatista, lucrau ca editori de opere grecești — între altele un Phrantzes, lucrat poate după manuscript —, pe care le trimeteau în Turcia propriu-zisă

Romîn din Pind.

¹ Încă din 1751, Dimitrie Misios din Cozena și Georgiopulos din Șatista tipăreau un „thysiasteriu“ de altar; vezi ale noastre *Studii și Documente*, XII, p. 303, no. 14.

și în Principatele dunărene, unde era un bogat public de cărturari ¹. Această operă, închinată de Ukuta „cinstei națiunii sale“, se chema: Νέα Παιδαγωγία și cuprinde, precum o arată al doilea titlu, un „alfabet practic“ (Ἀλφαβητάριον εὐκόλον) „pentru Romîno-Valahi“. Este o operă de gramatică, cuprinzînd rugăciuni obiștești în dialectul Aromînilor ².

Cartea părintelui Daniil, fiul lui Mihali Adami Hagi din Moscopole, publicată în 1802 la Constantinopol, după cît se pare ³, a avut o ediție moscopolitană către 1770, precum o afirmă Leake, care reproduce „lexiconul în patru limbi“ (grecească, slavonă, albanesă și vlahă). Calitatea de „dascăl“ a autorului ar fi un argument, căci el n'a fost dascălul tinerilor săi conaționali la Viena; de altfel, ca și Cavalioti, e și el hierokiryx și predicator. Opera sa Εισαγωγική διδασκαλία a fost tipărită în 1802 prin îngrijirea Mitropolitului de Pelagonia, Nectarie, și prefața în versuri recomandă „Albanesilor, Romînilor, Bulgarilor și altor națiuni“ „să părăsească limba lor și obiceiurile barbare“, ca să primească pe ale Grecilor, învățătorii lor în materie de civilizație.

Aceste idei nu mai dominau cugetarea Romînilor transplantăți în Monarhia habsburgică tocmai în momentul cînd un puternic curent național înviora pe frații lor din Ungaria la începutul veacului al XIX-lea. De alminteri nu este probabil, precum am mai și spus, ca Viena, de unde frații Pulio fuseseră siliți a pleca încă din 1798, din cauza relațiunilor cu Rigas revoluționarul, să fie locul de tipar al acestor scrieri.

¹ V. și *Revista istorică* pe April 1919.

² Opera a fost reprodușă de Papahagi, loc. cit.

³ Cf. Wace și Thompson, *The nomads of the Balkans*, Londra, 1914, p. 297.

În veacul al XVIII-lea, în sfârșit, între profesorii «greci» ai școlilor din București și Iași, a căror însemnătate a precedat cu mult timp aceia a stabilimentelor mai sărace din Constantinopol, din insulele Chalke, din Smirna, din Cydonia, etc., Romînii din Pind recunosc pe mai mulți ca aparținînd rasei lor: un Darvaris, autor al unei opere pedagogice, un Gobdelas, matematic, care a scris de asemenea în retragerea sa din Polonia după 1821 un studiu asupra lui Alexandru-cel-Mare în tradițiunile asiatice, un Ștefan Kommitas, angajat în aceiași vreme pentru școala munteană a lui Ioan-Vodă Caragea. *Se poate spune că, originea cărturarilor, ca și a marilor negustori greci, fiind din acele părți unde elementul etnic grecesc e în minoritate, spiritul acestor Aromîni a dat elenismului nou educația ca și prestigiul său intelectual, precum brațul altor Romîni era să-i dea forma modernă de Stat.*

Mișcarea de renovare care influență, pe toți Romînii, amintind, pentru a li inspira încredere în viitor, originea lor romană, este servită și de noile produse literare ale Aromînilor din Viena. Roja încerca, încă din 1809, în a sa *Măestria ghiovăsirii cu litere latinești*, operă apărută la Pesta, să dea o nouă haină, în relație cu tradițiunea romană, dialectului său aromănesc. Opera sa este astăzi foarte rară. Tocmai în urmă d. Papahagi a dat, după ce reeditase pe Kavalioti și Daniil, o nouă ediție din gramatica lui Mihail G. Boiagi, profesor la școala grecească din Viena, apărută cu un text grecesc și german la 1813 (Mihail G. Boiagi, *Gramatică romînă sau macedo-romînă*, București 1915). Această gramatică este foarte interesantă supt raportul filologic fără îndoială, dar elementul local în cugetarea autorului, precum și în subiectele de care se ocupă dialogurile ce urmează

în aromânește, grecește și nemțește, lipsește cu totul. Acel care scrie este un Român din Austria, născut poate în această țară, unde trebuia să-și sfârșească zilele, la 1842. Legăturile sale cu Ținutul Pindului sînt foarte slabe ¹.

Nu trebuie să se uite, — am spus-o — ca soldați, Romîni din Pind cari, amestecîndu-se cu Albanesii, vecinii și prietenii lor, intrară, împreună cu aceștia din urmă, în garda Domnilor dunăreni. Am dovedit că unul din căpitani mișcării revoluționare de la 1821, unul din cei mai călduroși ajutători ai lui Alexandru Ipsilanti, șeful Eteriei înnoitoare, căpitanul Iordachi, era de loc din satele românești ale Olimpului (este cunoscut chiar supt numele de „Olimpiotul”) ². Poetul Bolintineanu afirmă obirșia românească a colaboratorilor lui Iordachi în revoltă, a căpitanului Farmachi. După dînsul ³, Cara-Gheorghe el însuși, inițiatorul eroic al revoluției sîrbești, ar fi fost de rasă aromânească. Ceia ce ar putea să arăte supranumele său de „Negru” (cf. numele Caracaceanilor pomenit și mai sus) și prezența în această Serbie liberă a unor numeroși Romîni din Pind, cari i-au dat personalități așa de notabile ca aceia a generalului Zinzar, adică Țințar Marcovici, a răposatului Paciu, ministru de Finanțe supt regii Milan și Alexandru, și a d-lui Vladan Georgevici, fost președinte de Consiliu și scriitor politic, istoric de asemenea foarte bine cunoscut.

Cu practica lor de armatoli, cu cutezanța lor de

¹ Am publicat chitanțele lui Boiagi în „Analele Academiei Romîne”, secția literară, XXIX.

² Pentru Iordachi, „Analele”, XXXVIII. O broșură de critică spune că Vistierul lui Caragea, Belu (Belles), era un cunoscut „Cuțovlah”.

³ Coletti deveni șeful politic cel mai de samă al noii Elade.

c'obani și vechea lor tradiție de guerilleros, era cu neputință ca Romîni din Pind să nu-și ia locul în războiul, înaintea de toate creștin, liberator, și grecesc numai în a doua linie și mai târziu, care a fost întreprins în 1821 contra apăsătorului și păgînului. În ultimul timp, locuitorii, albanesi și romîni, ai celor unsprezece sate din Suli purtaseră, supt șeful lor Giavela, lupte înviersunate împotriva lui Ali-Pașa, tiranul din Ianina, un nou Toma Preliub¹. Urmașii lui Vlachavas, lui Milioni și lui Bucovala, lui Andrușo (1770), camarazii lui Caciandoni, dușmanul crudului Ali, Bociarii (Botzaris), Coleti, etc., aveau față de Imperiul otoman decăzut, și cu atît mai pretențios și mai lacom, sentimentele pe care le avuseră odată față de Imperiul bizantin corupt Vlahii lui Niculiță.

Se poate afirma, scria Edmond About la 1858, în a sa „Grèce contemporaine”², că *Armatolii din Tesalia sînt acei cari au fundat prin jertfa lor Grecia de astăzi*.

Noua literatură grecească datorește apoi acestor Romîni din Pind un poet așa de important ca Valaoritii și un învățat de o așa de variată erudiție ca d. Spiridon Lambros, profesor la Universitatea din Atena.

¹ Cf. Arginteanu, loc. cit., p. 238 și urm., și a noastră *Brève histoire de l'Albanie et du peuple albanais*, București 1919.

² Citat de Victor Lazăr, *Die Südrumänen*, p. 60, nota 1.

IX.

Renașterea Romînilor balcanici prin Statul romîn.

Sentimentul de comunitate națională românească trebuia să strămute în sfîrșit pe intelectualii Aromînilor în România unită și liberă de la Dunăre. Se va încerca de la București o înviere a Școlii și a Bisericii românești în acele Ținuturi ale „Macedoniei”. O lungă și costisitoare muncă, a cărei durată a fost aproape de un veac fără să poată atinge toate rezultatele care se nădăjduiau.

În afară de Mihail Kogălniceanu, istoricul și mai tîrziu marele om politic, care, urmînd pe vechii croniciari, s'a ocupat, în a sa „Histoire de la Valachie, de la Moldavie et des Valaques transdanubiens”, apărută la Berlin la 1837, și de Romîni de peste Dunăre, cei d'întîiu Romîni din Principate cari au manifestat interes pentru viața congenerilor lor în Balcani au fost aceia dintre exilații mișcării muntene din 1848 cari, în loc să-și caute adăpost în Apus, unde începe marea trudă de propagandă pentru ideia națională, trebuiră să petreacă vre-o cităva vreme în Turcia. Între alții, poetul Dimitrie Bolintineanu, unul din cei mai mari printre romantici, a cărui familie, numită întîiu Cosmad

era însăși de loc din Pind. Cartea lui asupra acestor frați uitați, pe cari merse să-i cerceteze din sat în sat, a fost o adevărată revelație pentru un public din nenorocire prea puțin pregătit s'o înțeleagă. Fără să aibă adevărată valoare de informație, ea dă o icoană justă și simpatică a acestei mici lumi patriarhale. Ioan Eliad Rădulescu, unul din capii revoluției și acel care a dat direcția sa literară României moderne, s'a ocupat și el de acest fragment risipit al rasei. Intr'unul din articolele sale de un naționalism entusiast, Cesar Boliac recunoaște tot ceia ce leagă pe „Macedo-Romîni” — acest termin a fost întrebunțat îndată ca să deosebească pe Aromîni — cu trunchiul principal al nației. Ioan Ionescu, președintele, supt republica din București, al comisiunii agrare, a fost însărcinat să administreze moșiile Marelui-Vizir în Tesalia, unde găsi o mare parte din congenerii săi. Un Dimitrie Brătianu, un C. A. Rosetti, un Ioan Ghica, prinț de Samos, un Constantin Negri, mai târziu agent al Principatelor la Poartă, un Dimitrie Ralet — acesta din Moldova — întâlnește în cursul pelerinagiilor lor Romîni balcanici, cari-i făcură să cunoască ce mare și vie încă era întinderea romînismului în Balcani. Și Nicolae Bălcescu, istoricul lui Mihai Viteazul¹, găsește cuvinte energice ca să vorbească de Romîni cari, de la Dunăre până la Balcani, au o așa, de mare parte în populația provinciei bulgărești — dar din cari partea care locuiește lângă malul drept al râului vine fără îndoială de la încete infiltrațiuni muntene, în vremea cînd apăsarea Domnilor fanarioți, al căror regim era mai greu decît al Pașilor însiși, provoca emigrări neconținute.

Îndată după mișcarea din 1848, proiecte fură for-

¹ Cf. P. Panaitescu în *Revista istorică* pe 1919, n-1 3.

mate pentru a veni în ajutor acestor Romîni rămași fără sprijin în patria lor chiar. Consulul Franciei în București, Poujade, soțul unei Ghica, rudă a celebrei Dora d'Istria, Domnul Moldovei Grigore Ghica se ocupară de ei. Bolintineanu presintă un memoriu Vizirului Fuad, recomandîndu-i să dea acestei populații o Biserică națională, școli în limba ei și să-i restituie vechea sarcină de păzitori înarmați ai vărilor Macedoniei¹. A fost și o intervenție diplomatică din partea lui C. Negri ca agent la Constantinopol, precum am spus, al Principatelor. Se indica încă de pe atunci o alianță între inteligența aromânească și îndrăzneala albanesă².

Din partea lor, acești Romîni, cari fuseseră în chip așa de fericit „regăsiți”, arătară aceleași sentimente de bucurie și mîndrie ca și toate elementele nelibere ale nației în momentul cînd, mulțămită și măr-nimosului patronagiu al Franciei, sprijinului frățesc al Italiei sarde, cele două țeri românești dintre Carpați și Dunăre, Moldova și Muntenia, izbutiră să alcătuiască, supt Alexandru Ioan Cuza, o singură patrie. Un fost ofițer muntean, Dimitrie Cozacovici, Macedonean de origine, aflîndu-se la București, alcătui cel d'întăiu comitet pentru școala în limba națională și îndată, cînd oamenii de la 1848 au fost cu adevărat stăpîinii țerii, un fond de propagandă școlară a fost introdus în budgetul Principatelor Unite. Cea d'întăiu școală fu deschisă de Dimitrie Atanasescu, la Tîrnova, lîngă Monastir, oraș unde se refugiase, creîndu-i importanța, fugari din Moscopole. Călugărul Averchie din Abela luă asupra lui să aducă elevi din Balcani pentru școala preparatorie.

¹ Bolintineanu, *Călătorii*, etc., pp. 76-7.

² *Ibid.*, pp. 78, 154.

care fusese stabilită tocmai atunci în Capitala României¹. Se traduse acolo Scriptura în dialect, și un filolog, Massimu, dădea cea d'întăiu gramatică.

Între cei d'întăiu învățători români cari merșeră să introducă în depărtata lor patrie acea limbă literară din București, care, cu toată asămănarea patentă, cu toată unitatea absolută a fondului², cerea o inițiere specială din partea acestor copii ai Pindului, cari nu auziseră, niciodată până atunci vorbindu-se, altfel decît prin povestirile negustorilor, de acea țară de prosperitate și lumină în care puteau să se facă înțeleși în limba lor de-acasă, a fost unul care avea calități de inițiativă, de organizare și dibăcie cu totul extraordinare.

E Apostol Mărgărit.

Născut în 1832, el era încă un tânăr cînd începu o operă pe care nu era s'o părăsească decît la capătul sforțărilor sale și înnaintea unor intrigi joshnice, pe care le încurajaseră rătăcirile zilelor sale de bătrîneță. Cunoscînd perfect mediul turcesc, în care știa să-și cîștige și să-și întreție relații prețioase, era, în același timp, în raport cu propaganda catolică, care, în vremea Imperiului al doilea, urmăria și un mare scop politic în acest Orient supus Sultanului: Jean Piétry, redactorul foii *Courrier d'Orient*, misionarul Favéyral, unul dintre cei mai buni prieteni ai Romînilor din Balcani, au fost printre prețuitorii și prietenii lui. Prin broșurile lui franceze («Réfutation d'une bro-

¹ Cf. Arginteanu, *o. c.*, p. 280 și urm.; Cordescu, *Școalele din Macedonia*, București 1906.

² Cf. Lenormant, *Les pères valaques de la Grèce*, în „Revue orientale et américaine“ din 1864. Cf. Heuzet, *Le Mont Olympe et l'Acaranie*.

chure grecque par un Valaque épirote», 1878; «Études historiques sur les Valaques du Pinde: les Grecs, les Valaques, les Albanais et l'Empire turc», 1886; «La politique grecque en Turquie», 1890), el a făcut mai mult decît tot ce predecesorii săi putuseră face până atunci și decît ce trebuiau să facă urmașii săi pentru o nouă propagandă națională.

În aceste opuscule, la care colaborase și bunul părinte Faveyral, Apostol Mărgărit găsea că lanina avea între negustorii săi cei mai bogați Romîni autentici, precum: Ceanaca, Gioanopulo (din Mețovo), familiile Paraschi (din Siracu), Mechini, Bigiu, Crustalii și alții (din Siracu sau din Calarites). El constată că, dacă 33 de sate s'au grecisat în parte, 11 alte sate, și din cele mai însemnate, Laișta, Dobrinova, Leșenița, Palichori, Cerneși, Macrini, Grebeniți, Floru sau Flamborari, Băiasa (Vuvusa), Șesu și Paleoseli, avînd către 1880 o populație de mai mult ca 15.000 de locuitori, și-au păstrat limba. Romîni din Mețovo, cari nu împart orașul lor cu niciun alt neam, se ridică la numărul de 8.000, față de 3.000 de locuitori din Siracu, de 1.500 la Calarites; populația din Samarina era socotită la mai mult de 16.000 de oameni¹.

În 1877 direcțiunea învățămîntului românesc a fost incredințată acestui propagandist energic. S'au văzut îndată efectele. Înainte de 1878 nu erau decît 11 școli elementare în Macedonia, și încă prigonirile episcopilor greci făcuseră ca unele dintr'însele, avînd un caracter privat, să fie închise după războiul în care România trebuise să întreprindă alături de Rusia ca să iasă biruitoare². Acest învățămînt prosperă răpede,

¹ *Les Grecs, les Valaques, les Albanais, etc.*, pp. 73-5.

² Cf. Mărgărit, în *Convorbiri literare*, anul 1874; T. Burada, *Cercetări despre școalele românești din Turcia*; Emile Picot, *Les Roumains de Macédoine*, Paris 1875.

de și trebui să se părăsească îndată Tesalia, cedată Greciei. Până în 1840 douăzeci și patru de școli au fost deschise, șapte pentru fete, și a fost și un gimnasiu la Monastir, clase secundare la Crușova, o școală mixtă la Constantinopol.

Noi intrigi grecești aduseră noi piedeci la 1882. Cinci ani mai târziu, Poarta admitea că Românii au dreptul să „asculte” slujba „dumnezeiască în limba lor¹, drept de care s’au și folosit îndată în cursul unui conflict cu episcopii greci. În 1892 erau, în 63 de școli, 3.382 elevi, și cinci ani după aceea numărul școlilor ajunsese la 90, acel al 1/2 biseriilor la 25.

Femeie din Pind.

¹ *Episcopatul Românilor macedoneni* (extras din ziarul „Voința Națională”), București 1897, p. 15 și urm.

Două gimnasii funcționau la Monastir și Ianina de la 1880 și de la 1886, o școală de comerț la Salonic din 1899. Recunoașterea naționalității românești printr'orbitadea a Sultanului la 23 Maiu 1895 n'avu însă niciun rezultat. Episcopii greci din Monastir, Katerina, Grebena, Drama, Kozani, cari se temeau să nu-și piardă credincioșii, organizară bande de tâlhari, cari pedepsiră crud pe Romîni pentru că voiseră să-și păstreze naționalitatea prin mijlocul Bisericii și Școlii. Această operă de măcel a durat timp de doi ani, și patronii săi reușiră să aducă înapoi la iesle cîteva mii de renegați interesați sau de biete, suflete speriate.

Episcopatul, cerut încă din 1880, nu fusese acordat decît în 1894. De oare ce Patriarhatul grec zăbovisе, cu o încăpăținare mută, demonstrații avură loc împotriva preoților de neam străin. Însă alesul, Antim, Mitropolit de Ohrida, dar residînd în mijlocul Romînilor la Crușova, n'a avut curajul care trebuia ca să se mențină; și el abdică și dispăru.

Propaganda lui Mărgărit a fost atinsă de moarte prin aceasta. Politica sa avea laturea ei slabă. Reprezentînd o minoritate din care, lucru și mai greu, partea cea mai vîioaie emigrase așa de ușor și în așa de mare număr, ea nu se sprijinia, combătînd neconținut pe Greci, pe alte elemente creștine ale țerii, căci adesiunile la Exarhatul bulgar creat de Ruși la 1870 erau rare în afară de Meglenia. De la căderea lui Cuza-Vodă și mai ales de la dispariția influenței franceze în Orient, sprijinul Franciei lipsia. La București nu se găsea o basă solidă, căci țara era în prada luptelor de partid, și conservatorii voiau să scape de Apostol Mărgărit, considerat ca înfeudat liberalilor. Și, în sfîrșit, comunitățile care se făgăduiseră pentru a apăra la fața locului aceste interese religioase și școlare ale fiecărui grup de populație nu reușiră

decît foarte rar. Din aceasta rezultă un mare discredit pentru chestiunea ea însăși.

După căderea lui Mărgărit se căută să se formeze, ca la Greci și la Bulgari, eforii pentru Biserică și Școală. Se poate zice că în general ele n'au corespuns, cum arătam și mai sus, la ceia ce se aștepta de la dînsele. Negustorii, proprietarii de turme nu ajunseseră la nivelul trebuitor în ceia ce privește obiceiul de a proceda solidar, în grup. Cît despre intelectuali, pregătiți după metodele din București, ei se grăbiau să meargă acolo ca să-și facă o carieră. La București apărură revistele și gazetele, de la *Frățilia întru Dreptate*, din 1880, la *Grăiu Bun*, care apărea puțin înaintea războiului, în acest dialect căruia în sfîrșit i se recunoștea dreptul de a trăi și însemnătatea pentru o adevărată propagandă rodnică.

Dar, din fericire, poporul oferia prin el însuși o neînvinsă împotrivire tentativei nouă de a-l desnaționalisa. Căsătoriile mixte sînt rare, satele, cuprinzînd, după obiceiul românesc, rude mai mult sau mai puțin depărlate, represintă încă cetățui închise străinilor. Visitatorii, ca acei doi erudiți englesi, Wace și Thompson, cari vorbesc și scriu cu atîta stăpînire dialectul, străbătînd astăzi țara în părțile de la Samarina, Pleșa, Grebena, Mețovo sau la Farșerioții din Acarnania (șase sate) către izvoarele Aspropotamului, unde trăiesc încă, cu o viață energică, localitățile Siracu și Călarlii-Kalarites, lîngă districtul Malacasilor, către Olimp, (la Vlaho-Livadi) sau, în sfîrșit, în regiunile Veriei, Vlaho-Clisurei și a satelor Șișani, Nevesca, Belcamen, Pisuderî, Gramoste, Gorcea (Corița), lîngă vechea Moscopole și Sipisca, acei cari studiază marea grupă macedoneană la Ohrida, Gopeși, Crușova, Moloviște, Nijople, Tîrnova, Magarova, Monastir, Struga și Beala,

regiunea albanesă (grupul de la Lunca și Gabrovo, acel de lângă râul Aus și acel din Berat), fortăreața megleniană pe Vardar (Ghevgheli, Liumnița, Nînta) și Aromîinii din gura Giumaii, regăsesc vechile nume geografice, vechile datini de migrațiune, vechile serbători și vechile obiceiuri, vechile cîntece și vechile povestiri; toată lumea are o frăgezime pe care vijeliile ce s'au abătut asupra păcii sale zîmbitoare n'au putut s'o veștejească definitiv.

Astăzi Romîinii din Pind formează, deci, oaze, une ori foarte largi, în mijlocul unei populații de altă limbă, dacă nu și de altă obîrșie. Alături de Moscolitani, a căror importanță economică a dispărut, sînt Grămostenii lângă muntele Gramos, Romîinii din Pind, propriu-ziși, purtînd sarica de lînă a adevăraților ciobani, locuitorii din Crușova și din Gopeși, lângă Monastir-Bitolia — meșteri și negustori —, Farșerioții sau Farșilioții, în Albania, cei mai îndrăzneți dintre nomazi, Romîinii din Musachia sau Muzăchiari, ziși și Arnăucheni, din cea mai frumoasă rasă, Moțanii, al căror nume amintește pe al Moților din Munții Apuseni ai Ardealului, «Valahii albanesi», Tărăpanii de cătră Bulgaria, Sercacianii sau Caracacianii, vorbind grecește, Romîinii din spre Seres, Romîinii turciți de la Caragiova, Copăciarii, cari vorbesc grecește¹. Teritoriul lor se întinde asupra sangeacului de Berat, asupra împrejurimilor de la Scutari, asupra districtului Ianinei, asupra provinciei Argyrokastron, asupra regiunii de Apus de la Monastir, până la lacul Ohrida, pe malul râului Skumbi, pe povîrnișul de la Vlahoclisura, pe o parte din vilaietele de Cosovo și Salonic, afară de Meglenienii de lângă Vardar, în păr-

¹ Cf., de asemenea, N. Popilian, *Romîinii din Peninsula balcanică*, București 1885.

țile de la Ghevgheli, de la Caraferia, Katerina, și de Tesalienii din spre Volo și aiurea în această Tesalie¹. Orașele lor de căpetenie sînt: Crușova, Prilep, Gopeși, Moloviște, Tîrnova, Magarova, Nijople, Ohrida, Resna, cele două Biala, Moscopole, Florina, Nevesca, Vlahoclisura, Blața, Veria, Veles, Niagusta, apoi în Pind, Mețovo sau Aminciu, Vlaho-Livadia, Samarina, Abela, Perivoia, Băiasa, Kalarites.

Cît privește distribuția acestor Romîni, cari n'au părăsit patria lor, ei locuiesc, în cea ce privește orașele, la Veria (astăzi 5.000 de Romîni), la Mețovo (astăzi 8.000 de Romîni) la Corița, la Seres, la Crușova, la Monastir, la Ohrida (2.400), la Castoria (1.300), la Elbasan (astăzi 1.000 de Romîni), la Berat (astăzi 4.000 de Romîni), la Tirana (astăzi 2.000), la Cavaia, la Avlona (astăzi 2.500), la Durazzo (astăzi 2.400 de Romîni), la Argyrokastron (astăzi 4.000 de Romîni), la Prevesa (astăzi 4.500 de Romîni), la Perlepe (Prilep), la Scuria (astăzi 5.500 de Romîni), la Uschiub-Scoplie, la Prizren, la Priștina (în aceste trei centre la un loc sînt cam 9.000 de Romîni²). Actualmente celelalte principale centre sînt: Baraclî-Giumaia (5.000 de Romîni), Nevrocop, Niagusta (3.000 de Romîni), Nînta (5.500 de Romîni musulmani), Cupa (1.100 de Romîni), Oșani (2.100), Tîrnova, Magarova (6.000), Nijople (4.000), Moloviște (4.900), Gopeși (4.700), Corcea (4.500), Voscopole (4.000), Negovan (2.000), Belcamen (3.500), Pisuderi (3.500), Neveasta (7.000), Vlahoclisura (8.000), Șiatista (Șatista, 18.000), Vlaholivada (8.000), Grebena, Samarina (80.00), Simixi (2.000), Abela (5.000), Perivole (6.800), Turia

¹ Victor Lazăr, *Die Südrumänen*, p. 7 și urm.; Abeleanu, *Turcia europeană, geografie fizică și politică*, 1935.

² Cifrele după Abeleanu, *l. c.* — Cifre mult superioare în C. Noe, *Les Roumains Koutzo-Valaques*, București 1913.

(4.000), Milia-Amer (1.000), — patria acelu spirit universal care a fost, către 1800, Daniil Philippide, — Cavaia (5.500), Breaza (1.500), Furca (1.800), Palioseli (2.500), Pazi (3.000), Ferica (3.000),—familia Ferechide (Pherekyde) e, ni se spune, de acolo, — Băiasa, etc.

Aportul vitalității aromânești este foarte important și în viața modernă a Romînilor de la Dunăre. Între membrii cei mai vechi ai Academiei Romîne se găsește traducătorul lui Homer, d. I. Caragiani, autor al unui studiu amănunțit asupra congenerilor săi de la Pind. Una din rudele sale, d. Pericle Papahagi, a publicat sau editat o întregă bibliotecă a Romînilor din Pind, ocupîndu-se mai mulți ani de folklorul fraților săi, de literatura lor în veacul al XVIII-lea, de limba lor. Între poeții romîni, tradiția lui Bolintineanu a fost continuată de imitatorul acestuia, Haralamb Grandea; d. G. Murnu, profesor de arheologie la Universitatea din București, care a dat cea mai bună traducere în versuri a Iliadei și a studiat trecutul alor săi în evul mediu, este și autor de poezii originale. Dd. Petru Vulcan, Nuși Tului, frații Papazisu și, în novelă, d. Marcu Beza, au îmbogățit literatura românească din ultimii ani fără să neglijeze în activitatea lor literară dialectul de acasă. D. N. Bațaria (Batzaria), care, mulțămită relațiilor sale cu Tinerii Turci în timpul agitațiilor lor în Macedonia, ajunsese să fie ministru al noului regim și a represintat Turcia la conferința din Londra, începuse publicînd, supt pseudonimul de N. Macedoneanu, schițe din viața locală, care oferă un interes real. Avem și de la d. Constantin Noe, unul din redactorii actuali ai presei românești în Basarabia, contribuțiuni la cunoașterea Macedo-Romînilor, și forțe nouă se pregătesc în Universitățile românești pentru

studii de istorie și filologie. În satele Pindului izvoarele poeziei populare n'au secăt până în zilele noastre.

* * *

Pacea din București (1913), cu garanțiile sale pentru dezvoltarea culturală și religioasă a Romînilor, n'a adus totuși un leac la o stare de lucruri deplorabilă pentru Romîni balcanici, rămași la vetrele lor în prada prigonirilor celor mai învierșunate. «N'avem tată, sintem pierduți», astfel se plîngeau Aromîni părăsiți la vederea fraților lor mai fericiți din România.

Dar greșeala de căpetenie nu este a inspectorilor și directorilor, a consulilor și agenților romîni; ea este mai depărtată. În clipa în care bogăția, inteligența «Vlahilor» emigrau din Moscopole la Pesta și la Viena, în toată Europa și în America, soarta însăși a acestor din urmă era pecetluită. Acești negustori, acești dascăli trebuiau să fie desnaționalizați în mediul occidental unde erau răzlețiți; și, din partea lor, simplii ciobani rămași acasă, umilii meșteri, prăvăliașii săraci nu puteau să progreseze fără o clasă diriguitoare formată și rămasă în țară. Dar acei cari totuși ajungeau cărturari sau muncitori în fabrici au întreprins o nouă și ultimă migrațiune: cei d'întăiu trecură în România, ceilalți până în America.

Nu trebuie să se caute aiurea decît în această perpetuă scisiune între elementele superioare și poporul de jos explicația decăderii — pe care noi o credem trecătoare — care a atins unul din popoarele cele mai vechi și mai bine înzestrate din bătrîna Europă. După ultima împărțire a Imperiului otoman nu e decît o singură țară unde să se poată încerca o operă de mai mare solidaritate națională, și prin întoarcerea emigraților: într'un viitor Stat albanoromîn.

Sfârșim deci indicînd acelor cari vor avea hotărîrea asupra problemelor Balcanilor această soluțiune, pe care două nații o doresc de o potrivă și care n'ar putea să aducă pagubă vre unui drept etnic sau istoric, precum s'a văzut în aceste pagini chiar, al vecinilor.

TABLA DE MATERII

	<u>Pag.</u>
Prefața	3
I. Originea	7
II. Romînii din Pind înainte de pomenirea lor în izvoare.	11
III. Marea Valahie tesaliană.	15
IV. Romînii din Pind întemeietori de Stat (1185)	21
V. Despotatul Epirului și al Valahiei Mari	25
VI. Răspîndirea Romînilor în Balcani	37
VII. Romînii balcanici supt Turci.	43
VIII. Renovația economică și culturală a Romînilor din Pind	47
IX. Renașterea Romînilor balcanici prin Statul romîn.	62

Prețul: 4 lei